

14. ნაციონალიზმი, პატრიოტიზმი და რელიგია¹

უკანასკნელი ცვლილების თარიღი: 10.12.2022

1. ტერმინ „ნაციონალიზმის“ განსხვავებული მნიშვნელობები. ნაციონალიზმი და პატრიოტიზმი. ტერმინი „ნაციონალიზმი“ სხვადასხვა კონტექსტში განსხვავებული მნიშვნელობით გამოიყენება.² მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია, მასში ორი ძირითადი ასპექტი გამოვყოთ: 1. **დამოკიდებულება/განწყობა**, რომელიც ამა თუ იმ ერის წარმომადგენლებს აქვთ, როდესაც ისინი მნიშვნელობას ანიჭებენ იმ ფაქტს, რომ მოცემულ ერს ეკუთვნიან; 2. **მოქმედებები**, რომლებსაც მოცემული ერის წარმომადგენლები ახორციელებენ იმისთვის, რათა მიაღწიონ (ან შეინარჩუნონ) პოლიტიკური სუვერენიტეტის გარკვეული ფორმა.

პირველი ასპექტი (დამოკიდებულებები/განწყობები) წამოჭრის კითხვებს ერისა და ეროვნული იდენტობის შესახებ. რა არის ერი და ეროვნული იდენტობა? რას ნიშნავს ერისადმი მიკუთვნებულობა? როგორია პრონაციონალური განწყობის ბუნება? არის თუ არა ამა თუ იმ ერის წევრობა ნებაყოფლობითი? ყოველთვის ადეკვატურია თუ არა ეროვნულ იდენტობაზე ზრუნვა? რა ხარისხით არის საჭირო ზრუნვა? ერები და ეროვნული იდენტობა, შესაძლოა, განისაზღვროს საერთო წარმომავლობის, ეთნიკურობის, ან კულტურული კავშირების საფუძველზე. ხშირად მიიჩნევა, რომ ამა თუ იმ ერის წევრად ყოფნა არაა დამოკიდებული ინდივიდზე (ინდივიდი იბადება და ამ ფაქტით ამა თუ იმ ერის წევრი ხდება), თუმცა ზოგჯერ მიიჩნევენ, რომ ერის წევრობა ნებაყოფლობითია. გარდა ამისა, აღსანიშნავია, რომ ნაციონალისტები ხშირად მოითხოვენ, რომ ერზე ზრუნვა პრიორიტეტული უნდა იყოს სხვა საკითხებთან შედარებით.

მეორე ასპექტი (მოქმედებები) წამოჭრის არანაკლებ მნიშვნელოვან შეკითხვებს: მოითხოვს თუ არა სუვერენიტეტი სრულ სახელმწიფოებრიობას, რაშიც საშინაო და საგარეო საქმეების სრული კონტროლი იგულისხმება? თუ სრული სახელმწიფოებრიობა არაა საჭირო და ამაზე უფრო ნაკლებია საკმარისი (მაგალითად, ავტონომიის გარკვეული ფორმა)? ხშირად ავტორები „სუვერენიტეტში“ სრულ სახელმწიფოებრიობას გულისხმობენ,³ თუმცა ამ პოზიციას ყველა ავტორი არ იზიარებს.⁴

რა მიმართებაა „ნაციონალიზმსა“ და „პატრიოტიზმს“ შორის? ბევრი ავტორი ამ ორ სიტყვას ერთი და იგივე მნიშვნელობით იყენებს.⁵ იმ ავტორებში, რომლებიც ამ ტერმინებს განასხვავებენ, ერთსულოვნება არ გვხვდება. XIX ს-ის ინგლისელი პოლიტიკური მოღვაწე

¹ გაფრთხილება: ამ თავში ბევრი სახელი შეგხვდებათ, თან ყველა მნიშვნელოვანია 😊

² იხ. Nenad Miscevic, "Nationalism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/nationalism/>

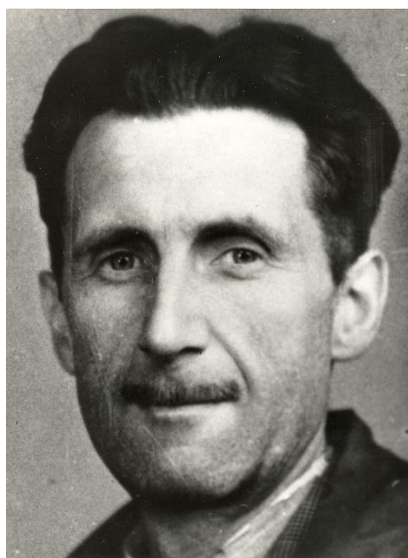
³ იხ. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983, თავი I.

⁴ იხ. David Miller, "Community and Citizenship", in: Shlomo Avineri and Avner de-Shalit (eds.), *Communitarianism and Individualism*, Oxford: Oxford University Press, 1992, გვ. 87; David Miller, *Citizenship and National Identity*, Oxford: Blackwell, 2000.

⁵ იხ. Igor Primoratz, "Patriotism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/patriotism/>

ჯონ ექტონი (1834-1902 წწ.), რომელიც **ლორდი ექტონის** სახელითაა ცნობილი, ნაციონალიზმს აფექტებსა და ინსტინქტებს უიგივებდა. ექტონის აზრით, ეროვნება არის ჩვენი კავშირი ხალხთან და ის მხოლოდ ბუნებრივი, ანუ ფიზიკური რამეა. რაც შეეხება პატრიოტიზმს, ის მორალური დამოკიდებულებაა. ეს არის ჩვენი მორალური ვალდებულებების გაცნობიერება პოლიტიკური საზოგადოების წინაშე.⁶ ექტონისგან განსხვავებით, ბრიტანელი ისტორიკოსი **ელი კედური** (1926-1992 წწ.) თვლიდა, რომ ნაციონალიზმი წარმოადგენს სრულყოფილად განვითარებულ ფილოსოფიურ და პოლიტიკურ მოძღვრებას ერების, როგორც კაცობრიობის ძირითადი ერთეულების შესახებ (რომელთა წიაღშიც ინდივიდებს თავისუფლების მიღწევა და თვითგანხორციელება შეუძლიათ). პატრიოტიზმს კედური მიიჩნევდა უბრალო გრძნობად, რომელიც ადამიანს საკუთარი ქვეყნის მიმართ აქვს.⁷

ცნობილი ინგლისელი მწერალი **ჯორჯ ორუელი** (1903-1950 წწ.) თვლიდა, რომ ნაციონალიზმი და პატრიოტიზმი აგრესიულ და თავდაცვით განწყობებს გამოხატავს. ნაციონალიზმი, ორუელის აზრით, ძალაუფლებას უკავშირდება: ამ მოძღვრების მომხრეს სურს, საკუთარი ერისთვის მაქსიმალურად მეტი ძალაუფლება და პრესტიჟი მოიპოვოს. იგი საკუთარ ინდივიდუალობას მოცემულ ერს უქვემდებარებს. შესაბამისად, ნაციონალიზმი აგრესიული განწყობაა. მისგან განსხვავებით, პატრიოტიზმი თავდაცვითია. ეს არის ერთგულება კონკრეტული ადგილისა და ცხოვრების წესის მიმართ, რომელიც ადამიანს საუკეთესოდ მიაჩნია, თუმცა, არ სურს, რომ ის სხვებს მოახვიოს თავზე.⁸

ჯორჯ ორუელი მწერლის ფსევდონიმი იყო. მისი ნამდვილი სახელია **ერიკ ართურ ბლერი**. მის კალამს ეკუთვნის გახმაურებული ნაწარმოებები „ცხოველების ფერმა“ (1945 წ.) და დისტოპიური რომანი „1984“ (1949 წ.), რომლებიც ქართულადაცაა ნათარგმნი. ფოტოზე: **ჯორჯ ორუელი 1943 წელს**.

ებრაელი ფილოსოფოსი **იგორ პრიმორაცი** (დაიბ. 1945 წ.) მიიჩნევს, რომ უმჯობესია, თუკი ნაციონალიზმსა და პატრიოტიზმს შორის განსხვავება არ დაეფუძნება გრძნობებსა და თეორიას, ან კიდევ გრძნობების ხარისხის შორის განსხვავებას (როგორც ეს არის ექტონთან, კედურისთან ან ორუელთან). პრიმორაციის აზრით, ნაციონალიზმი და

⁶ იხ. Lord Acton, “Nationality,” *Essays on Freedom and Power*, Gloucester: Peter Smith, 1972, გვ. 163.

⁷ იხ. Elie Kedourie, *Nationalism*, 3rd edition, London: Hutchinson, 1985, გვ. 73-74.

⁸ იხ. George Orwell, “Notes on Nationalism,” *Collected Essays, Journalism and Letters*, Sonia Orwell and Ian Angus (eds.), London: Secker & Warburg, გვ. 3, 1968, გვ. 362.

პატრიოტიზმი საკუთარი **ობიექტის** მიხედვით განსხვავდებიან. მართალია, როგორც ნაციონალიზმი, ასევე, პატრიოტიზმი გულისხმობს სიყვარულს და განსაკუთრებულ ზრუნვას რაღაცის მიმართ; თუმცა, პატრიოტიზმის შემთხვევაში ეს „რაღაც“ არის *patria*, ანუ სამშობლო, ხოლო ნაციონალიზმის შემთხვევაში – *natio*, ანუ ერი (ოღონდ ეთნიკური აზრით, ე.ი. ერი როგორც ხალხი, რომელსაც საერთო ენა და კულტურა აქვს). პრიმორაცი ალიარებს, რომ ნაციონალიზმსა და პატრიოტიზმს ბევრი რამ აქვთ საერთო, მაგრამ იგი თვლის, რომ იმ შემთხვევაში, თუკი ქვეყანა არაა ეთნიკურად ჰომოგენური, ანუ ერთგვაროვანი, ან თუკი ამა თუ იმ ერს საკუთარი სახელმწიფო არა აქვს, მაშინ ნაციონალიზმი და პატრიოტიზმი, შესაძლოა, არ დაემთხვეს ერთმანეთს.⁹ პირველი დებულების (ქვეყანა არაა ეთნიკურად ჰომოგენური) მაგალითად, შესაძლოა, ესპანეთი განვიხილოთ. ზოგიერთი კატალონიელი, შესაძლოა, არ თვლიდეს საკუთარ თავს ესპანელად და საკუთარ სამშობლოდ კატალონიას (და არა ესპანეთს) მიიჩნევდეს. მეორე დებულების მაგალითად (ამა თუ იმ ერს საკუთარი სახელმწიფო არა აქვს) შესაძლოა, ქურთების შემთხვევა მივიჩნიოთ. პრიმორაციის ტერმინოლოგიით თუ ვიმსჯელებთ, შეიძლება ითქვას, რომ ქურთი ნაციონალისტისთვის ერთგულების ობიექტს არა თურქი, არამედ ქურთი ხალხი წარმოადგენს.

პრიმორაციის დაყოფას (პატრიოტიზმი = ქვეყნისადმი მიჯაჭვულობა, ნაციონალიზმი = საკუთარი ხალხისა და მისი ტრადიციებისადმი მიჯაჭვულობა) არ ეთანხმება ხორვატი ფილოსოფოსი **ნენად მიშჩევიჩი** (დაიბ. 1950 წ.). იგი მიიჩნევს, რომ ქვეყნის სიყვარული არ გულისხმობს მხოლოდ გარკვეული ტერიტორიის სიყვარულს მასზე მცხოვრები ხალხის გარეშე. როგორც წესი, ეს გრძნობა მოიცავს მოცემულ მინაზე მცხოვრები ხალხის მიმართ ემოციურ დამოკიდებულებასაც. შესაბამისად, მისი აზრით, პრიმორაციის მიერ შემოტანილი განსხვავება თანმიმდევრული არაა.¹⁰

როგორც ვხედავთ, არ არსებობს აღნიშნული ქვეთავის საკვანძო ტერმინების – „ნაციონალიზმისა“ და „პატრიოტიზმის“ – ზუსტი და ყველა ავტორის მიერ აღიარებული განსაზღვრება. ამ ტერმინების შესახებ კამათი გრძელდება და შემდეგშიც გაგრძელდება. მიუხედავად ამისა, საკმაოდ ბევრი ავტორი თანხმდება იმაზე, თუ რა იგულისხმება ე.წ. **„კლასიკურ ნაციონალიზმში“**. აქ, როგორც წესი, მოიაზრებენ ერის საჭიროებების უზენაეს საჭიროებებად გამოცხადებას და სრული სუვერენიტეტის მოთხოვნას. უკანასკნელ პერიოდში ფილოსოფიური დისკურსი უფრო გადაიხარა **„ლიბერალური ნაციონალიზმის“** მიმართულებით, რომელიც კლასიკური ნაციონალიზმის შერბილებულ ვერსიას წარმოადგენს. ლიბერალური ნაციონალიზმი ცდილობს, პრონაციონალური განწყობა (რომელიც ერისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭებას გულისხმობს), ტრადიციულ ლიბერალურ ღირებულებებთან (გამოხატვის თავისუფლება, ინდივიდუალიზმი, რელიგიის თავისუფლება და ა.შ.) შეათავსოს. მაგალითად, კლასიკური ნაციონალიზმი ტერიტორიულ სახელმწიფოს ერთი ეთნიკურ-კულტურული ჯგუფის („ერის“) საკუთრებად მიიჩნევს, რომლის უმთავრეს ფუნქციას ამ ერის ტრადიციების დაცვა და გავრცელება წარმოადგენს. ამისგან განსხვავებით, ლიბერალური ნაციონალიზმი უშვებს ტერიტორიული სახელმწიფოს სხვა ეთნიკურ ჯგუფებთან „გაზიარების“ შესაძლებლობას.

2. რა არის ერი? ბრიტანელი ფილოსოფოსის **მარგარეტ მურის** თანახმად, ერი აღნიშნავს ადამიანთა ჯგუფს, რომლის უმრავლესობასაც სწამს, რომ ეს ჯგუფი ერს წარმოადგენს და რომლებიც კოლექტიურ თვითმმართველობას ესწრაფვიან. ეს

⁹ იხ. Igor Primoratz, "Patriotism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ქვეთავი 1.2.

¹⁰ იხ. Nenad Miscevic, "Nationalism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ქვეთავი 1.1.

ადამიანები, ასევე, აცხადებენ, რომ მათ განსაკუთრებული მიმართება აქვთ გარკვეულ ტერიტორიასთან, ანუ სამშობლოსთან.¹¹ ბრიტანელი ფილოსოფოსი **დევიდ მილერი** გამოყოფს ხუთ თვისებას, რომელთა ერთობლიობაც, მისი აზრით, ერს აყალიბებს. ერი ეს არის ადამიანთა ერთობა, 1. რომელიც საერთო რწმენებისა და ორმხრივი ვალდებულებების საფუძველზე ყალიბდება; 2. რომელსაც გააჩნია ისტორიული წარსული და ისტორიული მეხსიერება; 3. თავისი ბუნებით აქტიურია; 4. კონკრეტულ ტერიტორიასთანაა დაკავშირებული; 5. საკუთარი გამორჩეული საზოგადოებრივი კულტურის საფუძველზე სხვა საზოგადოებებისგან განსხვავებულია.¹²

ნებისმიერ ნაციონალისტურ პროგრამაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს რწმენას იმის შესახებ, რომ არსებობს სოციალური ჯგუფი, რომელსაც „ერი“, „ეთნოსი“, ან „ეთნიკური ჯგუფი“ ეწოდება.¹³ ნ. მიშჩევიჩის აზრით, ერის განსაზღვრებაში სახელმწიფოსადმი კუთვნილებას ამოსავალ წერტილად ვერ ავიღებთ, რადგან ნაციონალიზმი ხშირად განსაკუთრებით პოპულარულია ისეთ ჯგუფებში, რომლებსაც სახელმწიფო ვერ არა აქვთ ჩამოყალიბებული. ერის ცნების განსაზღვრებასთან დაკავშირებით იგი გამოყოფს ორ უკიდურეს პოზიციას, რომელთა შორის მთელი რიგი შუალედური პოზიციები მდებარეობს. პირველი უკიდურესი პოზიციის თანახმად, – რომლის წარმომადგენლებაც მიშჩევიჩი ფრანგ აღმოსავლეთმცოდნესა და რელიგიის ცნობილ მკვლევარს **ერნესტ რენანს** (1823-1892 წწ.), არანაკლებ ცნობილ გერმანელ სოციოლოგ **მაქს ვებერს** (1864-1920 წწ.) და ამერიკელ სოციოლოგ **როჯერს ბრუბეიქერს** (დაიბ. 1956 წ.) ასახელებს, – ერი არის ადამიანთა ნებისმიერი ჯგუფი, რომელიც პოლიტიკური სახელმწიფოს მსგავსი ერთობის ჩამოყალიბებას ესწრაფვის. ამ პოზიციაში ერი გაიგება არა როგორც ეთნოკულტურული ერთობა, არამედ როგორც პოლიტიკური მისწრაფება, რომელიც მოქალაქეთა ნებაზეა დამოკიდებული.

მეორე უკიდურესობას წარმოადგენს შეხედულება, რომლის თანახმად, ერი არის საერთო წარმომავლობის, ენის, ტრადიციებისა და კულტურის მქონე ადამიანთა ერთობა, რომლის წევრობაც არანებაყოფლობითია (ეკუთვნი თუ არა ამა თუ იმ ერს, შენზე არაა დამოკიდებული). ეთნოკულტურული ნაციონალისტისთვის ერის წევრობა მოცემული პირის ეთნიკურ-კულტურული ძირებით განისაზღვრება. ამა თუ იმ ერის წევრი საკუთარი არჩევანის საფუძველზე ვერ გახდება: ერის წევრად ყოფნა დამოკიდებულია წარმომავლობასა და ადრეულ **სოციალიზაციაზე**.¹⁴

მიშჩევიჩი მიიჩნევს, რომ ამ ორ უკიდურეს პოზიციას შორის განსხვავება უკავშირდება „**სამოქალაქო**“ და „**ეთნიკურ**“ **ნაციონალიზმებს** შორის განსხვავებას, თუმცა მისი იგივეობრივი არაა. აღნიშნული განსხვავება, მისი განცხადებით, სოციალური და პოლიტიკური მეცნიერების „ძველი“ სკოლების მიერ იყო შემოტანილი, რომლებიც სამოქალაქო ნაციონალიზმს დასავლეთ ევროპას უკავშირებდნენ, ხოლო ეთნიკურ ნაციონალიზმს – ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპას. იგი, ასევე, აცხადებს, რომ ნაციონალიზმის შესახებ ფილოსოფიური დისკუსიები უფრო მეტად ეთნოკულტურული პოზიციების შესახებ წარმოებს.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამ უკიდურეს პოზიციებს შორის არსებობს შუალედური პოზიციებიც. კანადელი ფილოსოფოსის **მიშელ სეიმურის** (დაიბ. 1954 წ.) თანახმად, ერი არის კულტურული ჯგუფი, რომლის წევრებსაც, შესაძლოა, ჰქონდეთ

¹¹ იხ. Margaret Moore, “Nationalism”, in: *The Routledge Companion to Social and Political Philosophy*. Edited by Gerald Gaus and Fred D’Agostino, New York: Routledge, 2013, გვ. 483-484.

¹² იხ. David Miller, *On Nationality*, Oxford: Oxford University Press, 1995, გვ. 27.

¹³ იხ. N. Miscevic, “Nationalism”, ქვეთავი 1.2.

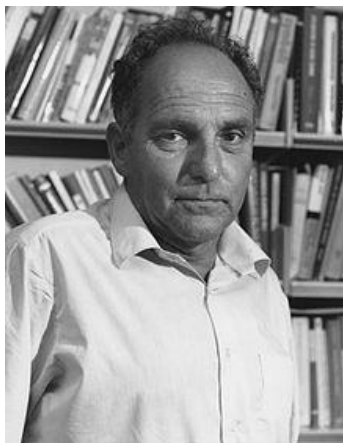
¹⁴ სოციალიზაცია – პროცესი, რომლის მეშვეობითაც ინდივიდი მოცემული საზოგადოების წევრი ხდება.

საერთო წარმომავლობა (თუმცა, ეს აუცილებელი არ არის) და რომელთა შორის სამოქალაქო კავშირები არსებობს.¹⁵ ამ განსაზღვრების თანახმად, ერთი ერთგვარი შერეული კატეგორიაა (როგორც ეთნო-კულტურული, ასევე, სამოქალაქო ერთობა), რომელიც მაინც უფრო ახლოს დგას ეთნო-კულტურულ (და არა სამოქალაქო) უკიდურესობასთან. რაც შეეხება კიდევ ერთ შუალედურ პოზიციას, რომელსაც ლიბერალი პრონაციონალისტები (დევიდ მილერი, ჩეიმ განსი, იელ თამირი) განასახიერებენ, ის ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ კულტურული ჯგუფის წევრობაზე და უგულებელყოფს „ეთნიკურ“ ნაწილს. ნათელია, რომ ეს პოზიცია უფრო პირველი უკიდურესობასთან იქნება ახლოს.

ამრიგად, ზემოთ გამოხატული პოზიციები, შესაძლოა, შემდეგნაირად დავალაგოთ (თავში და ბოლოში გამუქებულად მოცემულია უკიდურესი პოზიციები):

ერი როგორც სამოქალაქო ერთობა (რენანი, ვებერი, ბრუბეიქერი) // **სამოქალაქო ნაციონალიზმი** – ლიბერალი პრონაციონალისტები (მილერი, თამირი, განსი) – ერი როგორც შერეული კატეგორია (სეიმური) – **ერი როგორც ეთნო-კულტურული ერთობა** // **ეთნიკური ნაციონალიზმი**¹⁶

ერის შესახებ გამართულ დისკუსიებში ცენტრალური ადგილი უჭირავს, ასევე, საკითხს იმის შესახებ, თუ როდის ხდება ერის ჩამოყალიბება. მიშჩევიჩი აქ სამ პოზიციას გამოყოფს. პირველია ე.წ. **მოდერნისტული პოზიცია**, რომლის თანახმად ნაციონალიზმი და ეროვნული სახელმწიფო თანამედროვე ეპოქაში ჩნდება. ამ შეხედულების ცნობილი წარმომადგენელია ბრიტანელი ფილოსოფოსი და სოციალური ანთროპოლოგი **ერნესტ გელნერი** (1925-1995 წწ.). იგი თვლიდა, რომ ნაციონალიზმის, ერებისა და ეროვნული სახელმწიფოს გაჩენას ხელი შეუწყო XVIII საუკუნის ევროპაში მომხდარმა ორმა რევოლუციამ: საფრანგეთისა და სამრეწველო რევოლუციებმა.¹⁷ ამ შეხედულების თანახმად, ნაციონალიზმი და მასთან დაკავშირებული გრძნობები და ემოციები ახალი ეპოქის პროდუქტებია. გელნერის აზრით, ნაციონალიზმი როგორც ასეთი, ისევე როგორც „ერის“ იდეა, უცნობი იყო ადრეული საზოგადოებებისათვის.¹⁸

ერნესტ გელნერი

¹⁵ იხ. Michel Seymour, “On Redefining the Nation”, in: Nenad Miscevic, (ed.), *Nationalism and Ethnic Conflict. Philosophical Perspectives*, La Salle and Chicago: Open Court. 2000, გვ. 25-56.

¹⁶ მართალია, მიშჩევიჩის აზრით, მის მიერ გამოყოფილი ორი უკიდურესობა არ უიგივდება სამოქალაქო vs ეთნიკური ნაციონალიზმის დაყოფას, თუმცა იგი არ უარყოფს მათ შორის არსებულ კავშირს. ამიტომაც მიზანშეწონილად ჩავთვალე მათი მითითება თითოეული უკიდურესობის გვერდით.

¹⁷ იხ. Anthony Giddens and Philip W. Sutton, *Sociology*, 9th edition, Polity, 2021, თავი 21.

¹⁸ იხ. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983.

ჩანართი 1. ერენსტ გელნერი ნაციონალიზმის შესახებ

გელნერის თანახმად, თანამედროვე საზოგადოებას აქვს რამდენიმე თვისება, რამაც ხელი შეუწყო ნაციონალიზმის აღმოცენებას:

1. თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოება ასოცირებულია სწრაფ ეკონომიკურ განვითარებასთან და შრომის კომპლექსურ დანაწილებასთან. გელნერი უთითებს, რომ თანამედროვე ინდუსტრიალიზმი აუცილებელს ხდის სახელმწიფოსა და ხელისუფლების უფრო ეფექტური სისტემის არსებობას, ვიდრე ეს ადრე იყო.

2. თანამედროვე სახელმწიფოში ინდივიდებს მუდმივად უწევთ უცხო ადამიანებთან ინტერაქცია, რადგან საზოგადოების საფუძველს მცირე სოფელი, ან პატარა ქალაქი კი არ წარმოადგენს, არამედ უფრო დიდი (სახელმწიფოებრივი) ერთეული. ასეთი ფართომასშტაბიანი საზოგადოების ორგანიზებისა და გაერთიანების მთავარი საშუალებაა მასობრივი განათლება, როდესაც მოსწავლეებს ერთიანი უნიფიცირებული პროგრამით ერთ ოფიციალურ ენაზე ასწავლიან. განათლების ერთიანი სისტემის მეშვეობით იქმნება მოქალაქეთა განათლებული ფენა; წარმოიშობა ვითარება, როდესაც „ერის“ ცნება მმართველ ელიტასთან კი არაა გაიგივებული, არამედ მოიცავს ფართო მასებსაც. ეს ვითარება განსხვავდება წინაინდუსტრიულ, ძირითადად სოფლის მეურნეობაზე დამოკიდებულ ფეოდალურ საზოგადოებაში არსებული ვითარებისგან, როდესაც გაბატონებული ჯგუფის კულტურა განსხვავდებოდა საზოგადოების ფართო ფენების კულტურისგან. ასეთი ტიპის საზოგადოებაში არ არსებობდა ერთიანი კულტურის საჭიროება, რომელიც მთელ საზოგადოებას მოიცავდა და ამიტომაც, ნაციონალიზმის საჭიროებაც არ იყო. მოდერნისტული შეხედულების თანახმად, ნაციონალიზმი თავს იჩენს ინდუსტრიულ (სამრეწველო) საზოგადოებაზე გადასვლის პერიოდში: ის წარმოშობს საერთო კულტურის იდეას, რომელიც მთელ საზოგადოებას მოიცავს და რომლის დაცვაც გაერთიანებულმა სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს; ხოლო სახელმწიფო, განათლების ერთიანი სისტემის მეშვეობით, ხელს უწყობს ერთი სახელმწიფოს მოქალაქეობისა და ეროვნული სოლიდარობის გრძნობის განმტკიცებას.¹⁹

გელნერის თეორია ამტკიცებს, რომ განათლება სოციალური ერთიანობას წარმოქმნის. თუმცა, კრიტიკოსები მიუთითებენ, რომ მისი თეორია ვერ ხსნის იმ ძლიერ ემოციებს, რომლებსაც ნაციონალიზმი იწვევს. ნაციონალიზმის ძალა მხოლოდ განათლებას კი არ უკავშირდება, არამედ მის უნარს, შექმნას იდენტობის ძლიერი წყაროები. ამიტომაც, ეროვნული ინტერესების წინაშე არსებული საფრთხეები, ადამიანებმა, შესაძლოა, საკუთარი იდენტობისთვის წარმოქმნილ საფრთხეებზე აღიქვან.

სხვა მოდერნისტი ავტორები იზიარებენ საფუძველმდებარე დებულებას, რომლის თანახმად ნაციონალიზმი თანამედროვე საზოგადოების პროდუქტია, თუმცა ქრონოლოგიურ ჭრილში ათვლის წერტილად სხვა თარიღებს იღებენ. ამერიკელი სოციოლოგი **ჩარლზ თილი** (1929-2008 წწ.), მაგალითად, მიუთითებს XVI-XVII საუკუნეების ადრეული მოდერნის სახელმწიფოს როლზე ერის ჩამოყალიბების პროცესში,²⁰ ხოლო

---

¹⁹ იხ. John Schwarzmantel, “Nationalism: Its Role and Significance in a Globalized World”, in: *The Wiley-Blackwell Companion to Political Sociology*, edited by Edwin Amenta, Kate Nash, and Alan Scott, Wiley-Blackwell, 2012, გვ. 327.

²⁰ იხ. Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press, 1975.

ბრიტანელი სოციოლოგი **ენტონი გიდენსი** (დაიბ. 1938 წ.) ყურადღებას ამახვილებს აბსოლუტისტურ სახელმწიფოზე, რომელსაც ცენტრალიზაცია და ადმინისტრაციული ძალაუფლების განვრცობა ახასიათებდა (მაგალითად, საფრანგეთი ლუი XIV-ის დროს). აბსოლუტისტური სახელმწიფოს შექმნას წინ უძღვის ტერიტორიული გაერთიანების პროცესი, რაც ეროვნული სახელმწიფოს გაჩენას უწყობს ხელს.²¹ მოდერნისტული პარადიგმის ცნობილი წარმომადგენლები არიან, ასევე, **ბენედიქტ ანდერსონი** (1936-2015 წწ.) და **ერიკ ჰობსბაუმი** (1917-2012 წწ.).

ჩანართი 2. ბენედიქტ ანდერსონი „წარმოსახვითი საზოგადოებების“ შესახებ²²

თავის ნაშრომში „წარმოსახვითი საზოგადოებები: განაზრებები ნაციონალიზმის წარმოშობისა და გავრცელების შესახებ“ (1983 წ.) ანდერსონი ერებს განიხილავს, როგორც „წარმოსახვით საზოგადოებებს“ (imagined communities). სიტყვა „წარმოსახვითი“ მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ მოცემული ერის წარმომადგენლების ძალიან დიდი უმრავლესობა ერთმანეთს უშუალოდ არ იცნობს, ხოლო „საზოგადოება“ იმიტომ, რომ ერი ყოველთვის განიხილება, როგორც შეკავშირებული ერთიანობა. ანდერსონის თანახმად, ისტორიულ ქრილში მედია (ბეჭდური და ა.შ.) დიდ როლს ასრულებდა ერის წარმოსახვის პროცესში. ნაციონალიზმი განვითარდა ბეჭდური რევოლუციის შედეგად, რომელმაც სრულად გარდაქმნა შუა საუკუნეები და გააღვივა თანამემამულეებთან იდენტიფიკაციის გრძნობა. ბეჭდვის შედეგად შუა საუკუნეების დომინანტური ენები (ლათინური, არაბული და სხვ.) ადგილობრივი ენებით ჩანაცვლდა, ხოლო ბეჭდური მედიის მასობრივმა გავრცელებამ (გაზეთები, რომანები) ხელი შეუწყო ამ ენების სტანდარტიზაციას. ანდერსონი ამტკიცებს, რომ XVIII საუკუნეში ლათინურ ამერიკასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში ბეჭდვის განვითარებამ მილიონობით ადამიანს საკუთარი თანამემამულეების წარმოდგენისა და წარმოსახვითი საზოგადოების ჩამოყალიბების საშუალება მისცა. ეს განსაკუთრებით გამოკვეთილი იყო ყოველდღიური გაზეთების შემთხვევაში, რადგან მოქალაქეები წარმოიდგენდნენ, რომ ისინი ერთსა და იმავე სიახლეებს ერთდროულად კითხულობდნენ.

ანდერსონის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი დასკვნა ასეთია: ერისადმი კუთვნილება არის კონსტრუქციისა და იდენტიფიკაციის **განუწყვეტლივ მიმდინარე პროცესი** და არა ობიექტური ფაქტი ან მოცემული ქვეყნისა და ხალხისადმი მარადიული ერთგულების გრძნობა. ანდერსონის მსგავსად, ჰობსბაუმი საუბრობდა „გამოგონილი ტრადიციების“ (invented traditions) შესახებ.

მოდერნისტული მიდგომის საპირისპირო მიდგომაა ე.წ. **პრიმორდიალიზმი** (ინგლ. *primordial* – თავდაპირველი, პირველყოფილი), რომელიც ამერიკელი სოციოლოგის **ედუარდ შილსის** (1910-1995 წწ.) სახელს უკავშირდება. აღნიშნული მიდგომის თანახმად, ერები „უხსოვარი დროიდან“ არსებობენ. ამ მიდგომასთან საკმაოდ ახლოს დგას ბრიტანელი ისტორიკოსის **ენტონი დევიდ სმიტის** (1939-2016 წწ.) მიერ განვითარებული მიდგომა, რომელსაც იგი „**ეთნოსიმბოლიზმს**“ უწოდებდა. სმიტის თანახმად, ერები

²¹ იხ. Anthony Giddens, *The Nation-state and Violence* (Volume 2), Berkeley: University of California Press, 1985.

²² იხ. Kate Nash, *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics, and Power*, 2nd edition, Wiley-Blackwell, 2010, გვ. 79.

საკუთარ თავს აკავშირებენ ადრე არსებულ ეთნიკურ ჯგუფებთან, რომლებსაც სმითი „ეთნიებს“ უწოდებს. ეთნიკურ ჯგუფს აქვს საერთო იდეები წარმომავლობის, კულტურული იდენტობისა და სამშობლოს შესახებ.

მოდერნიზმისა და პრიმორდიალიზმის გარდა, მიმჩვევი, ასევე, გამოყოფს მესამე მიდგომასაც, რომელიც ამერიკელი პოლიტიკური თეორეტიკოსის, **უოლკერ კონორის** (1926-2017 წწ.) სახელს უკავშირდება და **ეთნონაციონალიზმის** სახელს ატარებს. კონორის თანახმად, ერი პოლიტიკურად მობილიზებული ეთნიკური ჯგუფი უფროა, ვიდრე სახელმწიფო.²³ ასე რომ, ნაციონალიზმის სათავეები უფრო ძველია, ვიდრე თანამედროვე სახელმწიფო, თუმცა მისი ემოციური მხარე დღესაც ჩვენთანაა. მაგრამ რაც შეეხება სახელმწიფოს ფორმას, ეს მართლაც თანამედროვე ფენომენია.

მიმჩვევი აღნიშნავს, რომ წარსულში ხშირად იყო მცდელობები, ერები **რეალურად** არსებულ ერთეულებად წარმოედგინათ და მათთვის ნორმატიული მსჯელობები დაეკავშირებინათ (მაგალითად, ერთან მიმართებით ინდივიდები ვალდებულები არიან და ა.შ. და ა.შ.). თუმცა, მისი აზრით, თანამედროვე მორალურ დისკუსიებში უკვე ნაკლები ყურადღება ექცევა იმ საკითხს, ერი რეალურად არსებობს, თუ წარმოსახვითად. თანამედროვე ფილოსოფოსები ამტკიცებენ, რომ ნორმატიული ნაციონალისტური განცხადებები თანაბრად თავსებადია როგორც რეალური, ასევე, „წარმოსახვითი“ ერის შემთხვევაშიც. ისინი მიუთითებენ, რომ საერთო წარმოდგენებს ადამიანების შეკავშირება შეუძლიათ, ხოლო ერთად ყოფნის შედეგად წარმოქმნილ ურთიერთობებს მნიშვნელოვანი მორალური ვალდებულებების დამკვიდრება ძალუძთ.

3. ნაციონალისტური განწყობები და ერისადმი მიკუთვნებულობა. როგორია ნაციონალისტური განწყობების ბუნება? არის თუ არა ის ირაციონალური და ემოციური და, ამდენად, რაციონალურ თვითდაინტერესებასთან წინააღმდეგობაში მყოფი? აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით შესაძლებელია ორი ძირითადი პოზიციის გამოყოფა: ზოგიერთი ავტორი ნაციონალიზმს საფუძველშივე ირაციონალურად მიიჩნევს, ხოლო ზოგიერთი ავტორი ცდილობს, ნაციონალისტური განწყობები რაციონალურ მოტივებზე მითითებით ახსნას.

ის ავტორები, რომლებიც ნაციონალიზმს ირაციონალურად მიიჩნევენ, განსხვავებულად ხსნიან იმას, თუ რატომ ერთანხმებიან ადამიანები ირაციონალურ შეხედულებებს. ნაციონალიზმის მკვეთრად უარყოფითი შეფასება აქვს ებრაელ სოციოლოგ **ლია გრინფელდს** (დაიბ. 1954 წ.), რომელმაც 2005 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში ნაციონალიზმი გონებრივ დაავადებას დაუკავშირა.²⁴

ზოგიერთი ავტორი ნაციონალიზმს „ყალბ ცნობიერებას“ უწოდებს. მაგრამ საიდან ჩნდება ასეთი ცნობიერება? ყველაზე მარტივი ახსნის თანახმად, ის წარმოიშვება „ელიტების“ მიერ „მასების“ მანიპულაციის შედეგად. ასეთი მიდგომა გავრცელებული იყო მარქსისტებს შორის, რომლებიც ნაციონალიზმს რეაქციულ (ანუ სოციალური და პოლიტიკური პროგრესისადმი დაპირისპირებულ) და რომანტიკულ განწყობად მიიჩნევდნენ.²⁵ თუმცა, ნაციონალიზმის მარქსისტული შეფასებები ზოგჯერ უფრო კომპლექსურია: მაგალითად, ფრანგი ფილოსოფოსი **ეტიენ ბალიბარი** (დაიბ. 1942 წ.) ნაციონალიზმს იდეოლოგიის პროდუქტად მიიჩნევს, რომელიც მოქმედებაში მოდის არა

²³ იხ. Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

²⁴ იხ. Liah Greenfeld, “Nationalism and the Mind”, *Nations and Nationalism*, 2005 (11), გვ. 325-341. მისგან განსხვავებით, მაიქლ უოლცერი დადებითად აფასებს ნაციონალისტურ ემოციას. იხ. Michael Walzer, “Passion and Politics”, *Philosophy & Social Criticism*, 2002 (28), გვ. 617-633.

²⁵ ასეთი შეხედულება აქვს ერიკ ჰობსბაუმს თავის ნაშრომში „ერები და ნაციონალიზმი 1780 წლის შემდეგ“ (1990 წ.).

ინდივიდების სპონტანური რწმენის, არამედ უპიროვნო, სტრუქტურული სოციალური ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად.²⁶

„რაციონალისტური ბანაკის“ წარმომადგენლები მიუთითებენ, რომ ხშირად ინდივიდებისთვის რაციონალურია ნაციონალისტური განწყობების მიღება. უფრო მეტიც, ამერიკელი პოლიტიკური მეცნიერის **რასელ ჰარდინის (1940-2017 წწ.)** თანახმად, შესაძლებელია, მწვავე ეთნონაციონალური კონფლიქტი რაციონალურად ავსხნათ. ჰარდინის აზრით, თუკი ადამიანს არა აქვს საბაბი, რომ სხვა ადამიანს ენდოს, მაშინ ამ ადამიანისთვის გონივრულია, თუკი იგი ამ სხვასთან მიმართებით სიფრთხილეს გამოიჩინოს. თუმცა, თუკი მეორე მხარეც ასე მოიქცევა, მაშინ თითოეული მათგანი სულ უფრო მეტად არაკეთილგანწყობილი გახდება მეორის მიმართ. ასეთ მოცემულობაში ერთმანეთის მტრად განხილვა რაციონალური გადანყვეტილებაა. ამრიგად, უბრალო დაეჭვებას შეუძლია, მცირე, ინდივიდუალური რაციონალური ნაბიჯების გზით კონფლიქტი გამოიწვიოს.²⁷

ერისადმი მიკუთვნებულობის საკითხის ირგვლივაც, მიშჩევიჩის აზრით, ორი ძირითადი პოზიცია არსებობს: ძირითადად ერი განიხილება როგორც არანებაყოფლობითი ერთობა, რომელსაც ადამიანი დაბადების და ადრეული აღზრდის ფაქტით ეკუთვნის. ამ შეხედულების მომხრეები თვლიან, რომ ასეთი სახის მიკუთვნებულობა მოგვიანებით უფრო „ივსება“ ადამიანის ცნობიერი პოზიციით. თუმცა, ამ პოზიციას ყველა არ ეთანხმება: ლიბერალი ნაციონალისტები თვლიან, რომ ერისადმი მიკუთვნებულობა, შესაძლოა, ინდივიდის არჩევანსაც ემყარებოდეს. ამ პოზიციის მიხედვით, ემიგრანტებს შეუძლიათ, საკუთარი არჩევანისა და ცნობიერი ინკულტურაციის პროცესის შედეგად ამა თუ იმ ერის წევრები გახდნენ.

4. კლასიკური და ლიბერალური ნაციონალიზმი. პირველ პარაგრაფში აღნიშნული იყო, რომ ტერმინში „ნაციონალიზმი“ შესაძლოა, ორი ასპექტი გამოიყოს: დამოკიდებულება/განწყობა და მოქმედებები. ზემოთ განხილული იყო პირველი ასპექტი და მასთან დაკავშირებული კითხვები. წინამდებარე პარაგრაფში კი მეორე ასპექტი იქნება განხილული.

როგორც უკვე ითქვა, მეორე ასპექტის საკვანძო შეკითხვა ასეთია: მოითხოვს თუ არა მოცემულ ტერიტორიაზე არსებული პოლიტიკური სუვერენიტეტი სრულ სახელმწიფოებრიობას, თუ უფრო ნაკლებია საკმარისი? ამ შეკითხვას უკავშირდება არანაკლებ მნიშვნელოვანი შეკითხვები: რა მოქმედებებია მორალურად მისაღები სუვერენიტეტის მისაღწევად და მის შესანარჩუნებლად? რა პირობებშია მორალურად ნებადართული ასეთი მოქმედებების განხორციელება?

კლასიკური ნაციონალიზმი არის პოლიტიკური პროგრამა, რომელიც მოცემული ეთნონაციონალური ჯგუფის („ხალხის“, „ერის“) მიერ სრულად სუვერენული სახელმწიფოს შექმნას და მის შენარჩუნებას ამ ჯგუფის ყოველი წევრის უმთავრეს ვალდებულებად მიიჩნევს. ამრიგად, კლასიკური ნაციონალიზმის პასუხი წინა აბზაცში დასმულ პირველ შეკითხვაზე სრული სახელმწიფოებრიობის მოთხოვნაში გამოიხატება. ამ შეხედულების მომხრეები, ასევე, აღიარებენ, რომ კულტურის უმთავრესი მატარებელი ერთეული ეთნონაციაა და რომ ერის წევრებმა კულტურულ საკითხებში თავიანთი კულტურის ნორმებით უნდა იხელმძღვანელონ.

ლიბერალური ნაციონალიზმი, მიშჩევიჩის აზრით, კლასიკური ნაციონალიზმის შერბილებულ ვერსიას წარმოადგენს და ის ზომიერი ნაციონალიზმის კლასს განეკუთვნება. ლიბერალი ნაციონალისტებიც ფუნდამენტურ პოლიტიკურ, მორალურ და კულტურულ

²⁶ იხ. Etienne Balibar and Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, Chris Turner (trans.), London-New York: Verso, 1991.

²⁷ იხ. Russell Hardin, *One for All, The Logic of Group Conflict*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.

ღირებულებას ანიჭებენ ერს და ეროვნებას. ისინიც თვლიან, რომ ამ ღირებულებების საფუძველზე მოცემული ერის წევრებისთვის (და არანაირი ინდივიდებისთვისაც) მთელი რიგი ვალდებულებები გამომდინარეობს. თუმცა, ლიბერალი ნაციონალისტები ამ პრონაციონალისტურ განწყობის ლიბერალურ-დემოკრატიულ პრინციპებთან შეთავსებას ცდილობენ. ამ შეხედულების მნიშვნელოვანი წარმომადგენლები არიან **დევიდ მილერი, იელ თამირი და ჩეიმ განსი**.

ლიბერალური ნაციონალიზმის შესახებ თანამედროვე დისკუსიას ბიძგი მისცა ებრაელი ფილოსოფოსისა და პოლიტიკოსის **იელ თამირის** ნაშრომმა „ლიბერალური ნაციონალიზმი“ (1993 წ.). თამირის მსგავსი შეხედულებები აქვს დევიდ მილერსაც. ორივე მათგანი მიიჩნევს, რომ ეროვნული იდენტობის გრძნობა ხელს უწყობს სოლიდარობას, ხოლო სოლიდარობას ისინი სოციალური სამართლიანობის განმტკიცების საშუალებად თვლიან.

იელ თამირი

თამირი გამოყოფს ორ მიზეზს, რომელიც, მისი აზრით, ერების განსაკუთრებულ პოლიტიკურ სტატუსზე მიუთითებს: 1. ადრეულ ეპოქებში სახელმწიფოები უკავშირდებოდნენ მონარქებს, იმპერატორებს, ეკლესიებს, პოლიტიკურ პარტიებს და ა.შ., თუმცა, მათ კავშირს ერებთან რამდენიმე გამორჩეულად სასარგებლო თვისება ახლავს თან; 2. თამირი თვლის, რომ სწორედ ის მიზეზები, რომელთა გამოც ერები თანამედროვე სახელმწიფოსთვის მიმზიდველ მოკავშირეებად ითვლებიან (მათი ბუნებრიობა, ისტორიულობა და უწყვეტობა), უმეტეს შემთხვევაში, ხელოვნურადაა წარმოქმნილი (შეადარეთ აქ თამირის აზრები ბენედიქტ ანდერსონის შეხედულებებს). შესაბამისად, ერის წევრების ერთგულების განმტკიცებისთვის ერის ქმნადობის პროცესი განუწყვეტლივ უნდა ხდებოდეს. „ეს უწყვეტი შემოქმედებითი ძალისხმევა ნაციონალიზმს უკანასკნელი ორი საუკუნის ყველაზე აქტიურ და მიმზიდველ სოციალურ ძალად აქცევს.“²⁸

თამირი მიიჩნევს, რომ ისტორიული განვითარების შედეგად ლიბერალიზმი უნივერსალისტურ, ანტიკომუნიტარულ პრინციპად იქცა (ლიბერალიზმისა და კომუნიტარზმის ურთიერთმიმართების შესახებ იხ. თემა 9). მისი აზრით, ეს სერიოზული

²⁸ იხ. Yael Tamir, *Why Nationalism*, Princeton: Princeton University Press, 2019, გვ. 52.

ხარვეზი ლიბერალიზმისა და ნაციონალიზმის სინთეზის გზით უნდა გამოსწორდეს. შესაძლებელია თუ არა ნაციონალისტური პერსპექტივის მიღება ინდივიდუალური თავისუფლებისა და უფლებების მსხვერპლად განირვის გარეშე? ლიბერალური ნაციონალიზმის თანახმად, ეს შესაძლებელია. აღნიშნული პერსპექტივის თანახმად, ეროვნული განსაკუთრებულობის დებულებას პრიორიტეტი ენიჭება. „კაცობრიობის სიყვარული კეთილშობილური იდეალია, თუმცა ნამდვილი სიყვარული ყოველთვის კონკრეტულია“, წერს თამირი.²⁹ ერის განსაკუთრებულობის ასეთი აღიარების მიუხედავად, თამირი თვლის, რომ ერები მხოლოდ მენტალური (გონებაში არსებული) სტრუქტურებია, რომლებიც ერის წევრების გონებაში არსებობენ.³⁰

5. რელიგია და პოლიტიკური ფილოსოფია.³¹ კლასიკური ეპოქის ათენი პოლიტიკური ფილოსოფიის სამშობლოდ შეიძლება მივიჩნიოთ (იხ. თემა 3 და 4), თუმცა, ამერიკელი ფილოსოფოსის პოლ უაითმენის მიხედვით, იმ პერიოდის ბერძნულ რელიგიას დიდი გავლენა არ მოუხდენია ანტიკური პოლიტიკური ფილოსოფიის განვითარებაზე. იგივე აზრისაა უაითმენი იუდაიზმთან, ისლამთან და მართლმადიდებლობასთან დაკავშირებული პოლიტიკური აზროვნების შესახებ. ამისგან განსხვავებით, იგი თვლის, რომ პოლიტიკური ფილოსოფიის განვითარებაზე საგრძნობი ზეგავლენა მოახდინა კათოლიკურმა და პროტესტანტულმა ქრისტიანულმა ტრადიციებმა.³²

ქრისტიანული წმინდა წიგნების თანახმად, ყველა ადამიანი ღვთის სამეფოს თანაბარუფლებიანი წევრია. მათ ღმერთი – მთელი თავისი გულით, ხოლო საკუთარი მოყვასი – საკუთარი თავივით უნდა უყვარდეთ. ასევე, ითვლება, რომ ის ვინც ღვთის მცნებებს შეასრულებს, ღმერთთან ერთად მარადიულ ცხოვრებას მიაღწევს. თუმცა, ქრისტიანულ საკრალურ წიგნებში მოცემული მოთხოვნები პოტენციურად დაპირისპირებაშია პოლიტიკური საზოგადოების წევრების მიმართ არსებულ მოთხოვნებთან. კერძოდ, ღვთის მცნებების ერთგულებამ, შესაძლოა, ადამიანური კანონისადმი დაუმორჩილებლობა მოითხოვოს. კანონების მიზანი ეროვნული ინტერესების დაცვაა და არა მარადიული ხსნის მიღწევა. შუა საუკუნეებში ქრისტიანული ეკლესიის მზარდმა ძალაუფლებამ და სიმდიდრემ ხელი შეუწყო საერო პოლიტიკურ ხელისუფლებასა და ეკლესიას შორის დაპირისპირების წარმოშობას. აღნიშნული დაპირისპირებები ეხებოდა რომის პაპისა და საერო მმართველების ურთიერთმიმართების, საეკლესიო ქონების განკარგვის, ეპისკოპოსთა დანიშვნის უფლების და სხვა საკითხებს. IV-XIII საუკუნეებში ევროპული პოლიტიკური ფილოსოფია, დიდწილად, ამ საკითხების გარკვევით იყო დაკავებული.

ავრელიუს ავგუსტინე (354-430 წწ.), ქალაქ ჰიპონიის (თანამედროვე ალჟირი) ქრისტიანი ეპისკოპოსი პირველი დიდი ქრისტიანი სოციალური მოაზროვნე იყო. თავის ნაშრომში „ღვთის ქალაქი“ (413-427 წწ.) იგი ხშირად განიხილავს პოლიტიკურ საკითხებს. ავგუსტინე ამტკიცებს, რომ პოლიტიკური ძალაუფლება თავისი ბუნებით იძულებითია და რომ მისი საჭიროება არ იქნებოდა, ადამიანის ცოდვით დაცემა რომ არ მომხდარიყო. სიამაყე, ავგუსტინეს აზრით, ამ თავდაპირველი ცოდვიდან მომდინარეობს და ის ხელს უწყობს ახალი ცოდვების წარმოქმნას. ღმერთმა ადამიანები პოლიტიკურ ძალაუფლებას ნაწილობრივ იმიტომაც დაუმორჩილა, რომ ადამიანებისთვის თვინიერება და მორჩილება

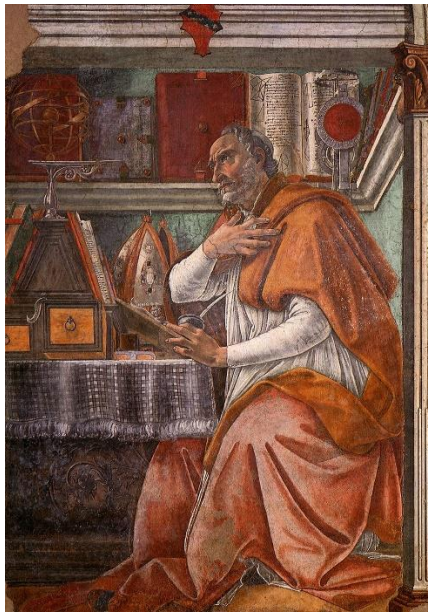
²⁹ იხ. Yael Tamir, *Why Nationalism*, გვ. 68.

³⁰ იქვე, გვ. 58.

³¹ იხ. Paul J. Weithman, “Religion and political philosophy”, 1998, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Taylor and Francis, <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/religion-and-political-philosophy/v-1>

³² უაითმენის აღნიშნული თვალსაზრისი, შესაძლოა, საკამათო იყოს. ნებისმიერ შემთხვევაში ის არ უნდა იქცეს აღნიშნულ ტრადიციებში არსებული რელიგიურ-პოლიტიკური აზროვნების უგულებელყოფის საბაზად.

ესწავლებინა. ავგუსტინე მოუწოდებს ქრისტიანებს, ნუ გაამაყდებიან იმ სახელმწიფოს დიდებითა და ძლიერებით, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ. მისი აზრით, ქრისტიანები პილიგრიმებს³³ ჰგვანან: ისინი ცოდვილ სამყაროში ისევე მოგზაურობენ, როგორც პილიგრიმები – უცხო ქვეყანაში. მათ უნდა ისარგებლონ იმ მშვიდობით, რომელსაც საერო ხელისუფლება ამკვიდრებს, მაგრამ მათ არ უნდა შეიყვარონ ამქვეყნიური სიკეთეები. მათ, შესაძლოა, დაიკავონ საჯარო თანამდებობები, მაგრამ ამისკენ ძლიერი სწრაფვა არ უნდა ჰქონდეთ. ავგუსტინე, ასევე, ამტკიცებდა, რომ პოლიტიკურმა ძალაუფლებამ შესაძლოა, ერეტიკოსებს (ეკლესიიდან განდგომილები) ეკლესიის წიაღში დაბრუნება აიძულოს და ერესის (ეკლესიის ოფიციალური მოძღვრებისგან განსხვავებული სწავლება) გავრცელება აღკვეთოს.

კათოლიციზმში ავგუსტინე წმინდანადაა შერაცხული, მართლმადიდებლობაში კი იგი „ნეტარად“ მოიხსენიება. ფოტოზე: ავგუსტინე, სანდრო ბოტიჩელის ფრესკა, 1480 წ. ფლორენცია, ოგნისანტის ეკლესია.

იმპერატორ კონსტანტინეს (დაახლ. 275-337 წწ.) მმართველობის დროს რომის იმპერიაში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამ და შემდგომში იმპერიის დაცემამ ეკლესიის ძალაუფლებისა და სიმდიდრის ზრდა გამოიწვია, რამაც გაზარდა ეკლესიის, როგორც სოციალური ინსტიტუციის **ორგანიზაციული კომპლექსურობა**. ამ პროცესმა ხელი შეუწყო საეკლესიო და საერო ძალაუფლებებს შორის თანამშრომლობას და, ასევე, მათ შორის კონფლიქტის გაჩენასაც. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, IV-XIII საუკუნეების ევროპაში პოლიტიკური აზროვნება ცდილობდა, საეკლესიო და საერო ხელისუფლებების ურთიერთმიმართების კომპლექსური საკითხები გაერკვია და მათი უფლებამოსილებები გაემიჯნა.

XIII საუკუნის ევროპაში პოლიტიკური ფილოსოფია ახალი ძალით განვითარდა. ამას ხელი შეუწყო არისტოტელეს ნაშრომების ლათინურ ენაზე თარგმნამ. არისტოტელეს ფილოსოფიურმა ნააზრევმა განსაკუთრებით დიდი ზეგავლენა მოახდინა შუა საუკუნეების მნიშვნელოვან მოაზროვნე **თომა აკვინელზე** (1224/25-1274 წწ.). აქვინელი შეეცადა, ქრისტიანული სწავლება არისტოტელეს მოძღვრებასთან მოერიგებინა.

³³ პილიგრიმი – მორწმუნე, რომელიც წმინდა ადგილების მოსალოცად მოგზაურობს.

რომის პაპმა იოანე XXII-მ 1323 წელს აქვინელი წმინდანად შერაცხა.
ფოტოზე: თომა აკვინელი, კარლო კრიველი, 1476 წ., ლონდონის ეროვნული გალერეა.

თავის თეოლოგიურ და ფილოსოფიურ შრომებში აქვინელი მთელ რიგ პოლიტიკურ საკითხებს შეეხო. არისტოტელეზე დაყრდნობით იგი ამტკიცებდა, რომ პოლიტიკური საზოგადოების მიზანია, შესაძლებელი გახადოს საკუთარი წევრების კეთილდღეობა. მისი აზრით, პოლიტიკური ხელისუფლება ვალდებულია, ხელი შეუწყოს ქვეშევრდომთა საერთო სიკეთესა და მათი სულების მარადიულ ხსნას. შესაბამისად, იგი არ ეთანხმებოდა აგუსტინეს შეხედულებას, რომლის თანახმად, პოლიტიკური ხელისუფლება ადამიანთა ცოდვის დაცემის შედეგია (იხ. ზემოთ).

აქვინელის პოლიტიკური ნააზრევადან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამართლის მისეული თეორია. იგი თვლიდა, რომ ადამიანის მორალის პრინციპები „ბუნებით სამართალშია“ მოცემული. ბუნებითი სამართლის პრინციპები ღმერთის მიერაა დადგენილი და ისინი ადამიანური გონებისთვის მისაწვდომია. ის შეიცავს ისეთ მოწოდებებს, როგორებიცაა „პატივი ეცი შენს მშობლებს“, „უდანაშაულო არ უნდა მოკლან“ და ა.შ. აქვინელის თანახმად, **ადამიანური სამართალი** თავსებადი უნდა იყოს ბუნებით სამართალთან. მაგალითად, კანონი, რომელიც უდანაშაულო ადამიანის რიტუალური მიზნებით მკვლელობის უფლებას რთავს, შეუთავსებელი იქნება ბუნებით სამართალთან. შესაბამისად, ასეთ შემთხვევაში აქვინელი მიიჩნევდა, რომ ამგვარი კანონი, მკაცრი აზრით, არცაა კანონი და არავინაა ვალდებული, მას დაემორჩილოს. აქვინელი, ასევე, მიიჩნევდა, რომ ზოგიერთ საზოგადოებას (მაგალითად, ქრისტიანულ საზოგადოებებს და ბიბლიურ ისრაელიტებს) წილად ხვდათ, **ღვთაებრივი გამოცხადების** ობიექტები გამხდარიყვნენ (ეს იმას ნიშნავს, რომ ღმერთი უშუალოდ გამოეცხადა ამ საზოგადოებებს ან თავისი წარგზავნილები მიავლინა იქ). ღვთაებრივი გამოცხადების მეშვეობით ამ საზოგადოებებს საშუალება აქვთ, **„ღვთაებრივ სამართალს“** ჩაწვდნენ. ღვთაებრივი სამართალი შეიცავს პრინციპებს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოხდეს ღმერთის თაყვანისცემა. იმ საზოგადოებების პოლიტიკური ხელისუფლებები, რომლებშიც ღმერთის გამოცხადება მოხდა, ვალდებულნი არიან, ამოქმედონ კანონები, რომლებიც ხელს შეუწყობენ მართებულ ღვთისმსახურებას. მათ, ასევე, ერესის აღკვეთის ვალდებულება აქვთ.

შუა საუკუნეებში ევროპელი ფილოსოფოსები ევროპას, ძირითადად, ერთ მთლიანობად განიხილავდნენ, რომელიც ქრისტიანობით იყო გაერთიანებული და

რომელსაც ერთი ლიდერი (რომის პაპი) ჰყავდა.³⁴ თუმცა, პაპისა და საერო ხელისუფალთა ურთიერთმიმართების საკითხები კონფლიქტის საგანი იყო ხოლმე. **საღვთო რომის იმპერიის**³⁵ იმპერატორების გაძლიერებამ (შარლემანი IX ს-ში და ფრიდრიხ II – XIII ს-ში) წარმოშვა იმედი, რომ შესაძლებელი იყო ევროპის პოლიტიკური და რელიგიური გაერთიანება. ასეთი მოცემულობის პირობებში პოლიტიკური თეორეტიკოსებისთვის ბუნებრივი იყო იმის მტკიცება, რომ პოლიტიკური ხელისუფლების ლეგიტიმურობას რელიგია განსაზღვრავდა. მიიჩნეოდა, რომ მმართველების მორალური ძალაუფლება ეფუძნებოდა იმ ფაქტს, რომ ისინი ღმერთის ნების აღმსრულებლები იყვნენ (მაგალითად, შარლემანი იმპერატორად შობა დღეს აკურთხეს. მას ხშირად გამოსახავდნენ ავგუსტინეს „ღვთის ქალაქით“ ხელში, ხოლო მის იმპერიას გაიაზრებდნენ როგორც ღვთის ქალაქის განხორციელების მცდელობას).

XVI ს-ის დასაწყისში **რეფორმაციამ**³⁶ ბოლო მოუღო რელიგიურად ერთიანი ევროპის იდეას და საკმაოდ დიდი რელიგიური მრავალფეროვნების წარმოქმნას შეუწყო ხელი. ამან პოლიტიკური ფილოსოფიისთვის ახალი შეკითხვები წარმოშვა: როგორ იყო შესაძლებელი სოციალური ერთიანობის შენარჩუნება რელიგიური მრავალფეროვნების ფონზე? რა უნდა ყოფილიყო პოლიტიკის მიზნები? რას ემყარებოდა მმართველთა პოლიტიკური ძალაუფლება?

ცნობილი ინგლისელი ფილოსოფოსი **თომას ჰობსი** (1588-1679 წწ.) მიიჩნევდა, რომ რელიგიური მრავალფეროვნება კონფლიქტის წყარო იყო. მისი აზრით, რელიგიური მრავალფეროვნება რელიგიური ხელისუფლებების მრავალფეროვნებას იწვევს. პოლიტიკური საზოგადოების წევრები, რომლებიც განსხვავებულ რელიგიურ ხელისუფლებას ემორჩილებიან (მაგალითად, კათოლიკეები და პროტესტანტები), შესაძლოა, ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ განსხვავებული ვალდებულებების გამო. ასევე, მმართველებმა შესაძლოა, იფიქრონ, რომ მათ უფლება აქვთ, საკუთარი აღმსარებლობა სხვა ხალხებში გაავრცელონ. შესაბამისად, ჰობსის თანახმად, რელიგიური კონფლიქტის წყარო განსხვავებული ხელისუფლებების ურთიერთგამომრიცხავი მოთხოვნებია.

თომას ჰობსი. მხატვარი: ჯონ მაიქლ რაითი, 1669-1670 წწ., პორტრეტების ეროვნული გალერეა, ლონდონი

³⁴ აღსანიშნავია, რომ ეს მოდელი არ მოიცავს მართლმადიდებლურ სამყაროს, რომელშიც რომის პაპის სულიერ ავტორიტეტს არ აღიარებდნენ.

³⁵ საღვთო რომის იმპერია – დასავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში არსებული კომპლექსური პოლიტიკური წარმონაქმნი, რომელიც განსხვავებულ სამეფოებს და სათავადოებს მოიცავდა. არსებობდა 800 წლიდან 1806 წლამდე.

³⁶ რეფორმაცია – რელიგიური რევოლუცია კათოლიციზმის წიაღში, რომლის შედეგადაც წარმოიშვა ქრისტიანობის ახალი მიმართულება – პროტესტანტიზმი. რეფორმაციის უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენლები იყვნენ მარტინ ლუთერი (1483-1546 წწ.) და ჟან კალვინი (1509-1564 წწ.).

თავის ნაშრომში „**ლევიათანი**“ (1651 წ.) ჰობსი დაუპირისპირდა კათოლიკე კარდინალის **რობერტ ბელარმინის** (1542-1621 წწ.) შეხედულებებს, რომლის მიხედვით ყველა ადამიანი აყალიბებს სულიერ ერთობას, რომელსაც მხოლოდ ერთი სულიერი წინამძღოლი ჰყავს. ბელარმინისგან განსხვავებით ჰობსი თვლიდა, რომ ადამიანები ერთიანდებიან იმით, რომ საკუთარ თავს საერთო მმართველს (**სუვერენს**) უქვემდებარებენ. იგი ფიქრობდა, რომ სახელმწიფოს შიგნით რელიგიური მრავალფეროვნების აღიარება სამოქალაქო ომის დაწყების ტოლფასი იყო. ჰობსი, ასევე, მიიჩნევდა, რომ სახელმწიფოს პოლიტიკური მმართველისგან განსხვავებული სულიერი მმართველის (როგორც იყო რომის პაპი) აღიარება სახელმწიფოში პოლიტიკურ განხეთქილებას გამოიწვევდა. სუვერენი მხოლოდ მაშინ შეძლებს ქვეშევრდომებს შორის ერთიანობისა და მშვიდობის შენარჩუნებას, თუკი მას აბსოლუტური ძალაუფლება ექნება როგორც პოლიტიკურ, ასევე, სულიერ საკითხებში. შესაბამისად, თითოეულ სახელმწიფოს საკუთარი ეროვნული ეკლესია უნდა ჰქონდეს. ეროვნული ეკლესიის მოძღვრება და პრაქტიკები, შესაძლოა, სუვერენის მიერ იყოს დადგენილი, რომელსაც განსხვავებულად მორწმუნეთა დასჯის უფლებაც უნდა ჰქონდეს.

ამრიგად, ჰობსის მიხედვით, ერთი საზოგადოების წევრებს მხოლოდ ამ საზოგადოების აბსოლუტური სუვერენის მიმართ აქვთ რელიგიური და პოლიტიკური ვალდებულებები და მათ ვერ ექნებათ ვალდებულებები სხვა რელიგიური ძალაუფლების (მაგალითად, პაპის მიმართ). რაც შეეხება სუვერენის მიერ საკუთარი აღმსარებლობის უცხო ქვეყნებში გავრცელების საკითხს, ჰობსი თვლიდა, რომ რადგან არავინაა ისეთი, ვინც მთლიანად აკონტროლებს მსოფლიოს და, შესაბამისად, არც ერთ სუვერენს არა აქვს ვალდებულება, სხვა ხალხებში გაავრცელოს რელიგია (რადგან არ არსებობს ვინმე, ვინც სუვერენს ამ ვალდებულების შესრულებას აიძულებდა).

ინგლისელი ფილოსოფოს **ჯონ ლოკს** (1632-1704 წწ.) განსხვავებული პოზიცია ჰქონდა. იგი რელიგიური შემწყნარებლობის (ტოლერანტობის) მომხრე იყო. ლოკის აზრით, სახელმწიფომ არ უნდა გამოიყენოს საკუთარი ძალა იმისთვის, რათა რელიგიური შეხედულებები შეაცვლევინოს ადამიანებს. საკუთარი შეხედულებები ლოკმა გადმოსცა ნაშრომში „**წერილი შემწყნარებლობის შესახებ**“ (*A Letter Concerning Toleration*, 1689 წ.). ლოკის პოზიცია ორ არგუმენტს ემყარება: 1. რელიგიური რწმენა მენტალური (გონებრივი) მდგომარეობაა და ადამიანებს მას იძულებით ვერ მიაღებინებ. შესაბამისად, ამ მიზნით ძალის გამოყენება არაგონივრულია; 2. ლოკის თანახმად, რელიგიური მრავალფეროვნება, როგორც ასეთი, არ წარმოადგენს სოციალური და პოლიტიკური კონფლიქტის წყაროს. კონფლიქტს რელიგიური დევნა იწვევს. თუკი რელიგიური დევნა შეწყდება, მაშინ რელიგიურ საკითხებზე წარმოქმნილი პოლიტიკური კონფლიქტებიც აღარ იარსებებს, მიიჩნევდა ლოკი.

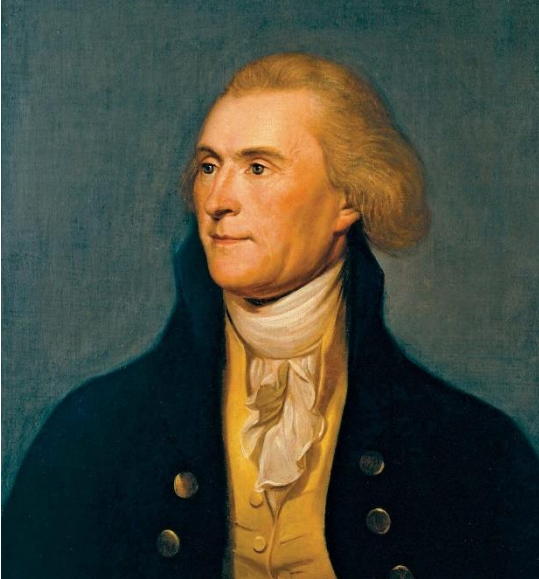
ჯონ ლოკი. მხატვარი: ჰერმან ველერსტი, 1689 წ. პორტრეტების ეროვნული გალერეა, ლონდონი.

თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ლოკის შემწყნარებლობა ადამიანთა ყველა ჯგუფზე არ ვრცელდებოდა. იგი ეჭვით უყურებდა კათოლიკეებს, რომლებიც რომის პაპის ავტორიტეტს აღიარებდნენ. ლოკი, ასევე, უნდობლობით იყო განმსჭვალული ათეისტების მიმართ. ლოკის აზრით, რადგან ათეისტებს არ სწამდათ საიქიო ცხოვრება და ის, რომ სიცოცხლე ადამიანისთვის ღმერთის მიერაა ბოძებული, შესაბამისად, ისინი სათანადო პატივისცემით არ იქნებიან განმსჭვალულნი სხვა ადამიანების სიცოცხლისა და პიროვნების მიმართ.³⁷ ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ლოკთან რელიგიური შემწყნარებლობა საყოველთაო არაა: ის არ მოიცავს განსხვავებული რელიგიური შეხედულებების მქონე ადამიანთა ყველა ჯგუფს.

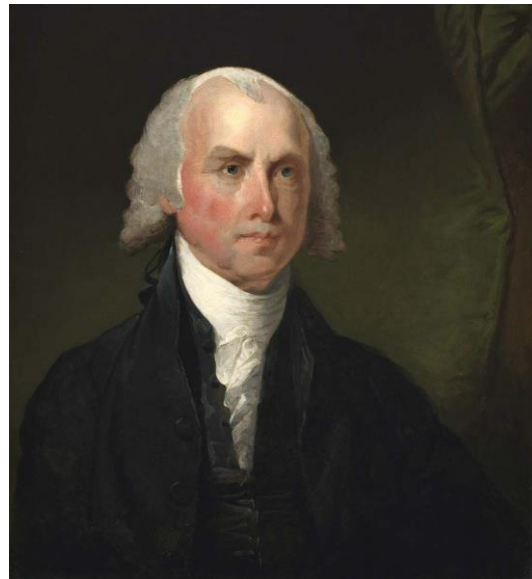
ზემოთქმულის მიუხედავად, ლოკის „წერილი შემწყნარებლობის შესახებ“ მნიშვნელოვან იდეას შეიცავს: ესაა ეკლესიისა და სახელმწიფოს განცალკევება. მიუხედავად ამისა, თავად ლოკს ეს შეხედულება უფრო სრულად არ განუვითარებია. თუმცა, ეკლესიისა და სახელმწიფოს განცალკევება და რელიგიური შემწყნარებლობა მნიშვნელოვანი იდეები იყო ამერიკული სახელმწიფოს დამფუძნებლებისთვის ერთი საუკუნის შემდეგ. ზოგიერთი მათგანი, მაგალითად, **თომას ჯეფერსონი** (1743-1826 წწ.) იცავდა რელიგიურ თავისუფლებას, რადგან მას ინდივიდუალური თავისუფლებისთვის უმნიშვნელოვანესად მიიჩნევდა. **ჯეიმს მედისონი** (1751-1836 წწ.) წინააღმდეგი იყო, რომ ხელისუფლებას მხარი დაეჭირა უმრავლესობის რელიგიისთვის, რადგან ეს ხელს შეუწყობდა მოცემული ეკლესიის პრივილეგიებულ პოზიციას და წაახალისებდა კორუფციას მის სამღვდლოებაში. ასე რომ, ყველას თანაბარ პირობებში ყოფნა სასარგებლო იქნებოდა როგორც უმრავლესობის, ასევე, უმცირესობების რელიგიებისთვისაც.

³⁷ შდრ. გ. ნოდია, „ჯონ ლოკი: შესავალი“, კრებულში: „შესავალი თანამედროვე აზროვნებაში“, წიგნი I, თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2019 წ., გვ. 204.

თომას ჯეფერსონი — აშშ-ს მესამე პრეზიდენტი 1801-1809 წლებში. მხატვარი: ჩარლზ უილსონ ფილი, 1790-იანი წლები.

ჯეიმს მედისონი – აშშ-ს მეოთხე პრეზიდენტი 1809-1817 წლებში. მხატვარი: ჯილბერტ სტიუარტი, დაახლ. 1821 წ. ხელოვნების ეროვნული გალერეა, ვაშინგტონი.

ფილოსოფიის ისტორიკოსები, როგორც წესი, ლოკისა და ჯეფერსონის სახელებს უკავშირებენ მოძრაობას, რომელსაც **განმანათლებლობა** ეწოდება. განმანათლებლობის ეპოქის მნიშვნელოვანი ფილოსოფოსები იყვნენ **ჯონ ლოკი**, **შარლ ლუი მონტესკიე** (1689-1755 წწ.), **იმანუელ კანტი** (1724-1804 წწ.), **იოჰან გოტფრიდ ფონ ჰერდერი** (1744-1803 წწ.), **ჟან-ჟაკ რუსო** (1712-1778 წწ.), **თომას პეინი** (1737-1809 წწ.). განმანათლებელი მოაზროვნეების შეხედულებებში, შესაძლოა, ორი მნიშვნელოვანი მომენტი გამოვყოთ: 1. **ადამიანური გონების შესაძლებლობების რწმენა**: განმანათლებლები თვლიდნენ, რომ სწორედ გონებაზე დაყრდნობითაა შესაძლებელი ბუნების გაგება და სოციალური და ეთიკური პრობლემების გადაჭრა; 2. **პროგრესის რწმენა**, რომელიც პირველ მომენტიდან გამომდინარეობს: განმანათლებლებს სწამდათ, რომ გონების მეშვეობით შესაძლებელი იქნებოდა სოციალური, ტექნოლოგიური და ეთიკური პროგრესის მიღწევა, ანუ კაცობრიობის გაუმჯობესება.

გონებაზე ყურადღების გამახვილება განმანათლებელი მოაზროვნეების პოლიტიკურ ფილოსოფიაშიც აისახა. XVIII ს-ის პოლიტიკური მოაზროვნეები, როგორც წესი, ამტკიცებდნენ, რომ პოლიტიკური ძალაუფლება ლეგიტიმურია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი საზოგადოება ისეა მოწყობილი, რომ მოწყობის ეს ფორმა მისი წევრებისთვის გასაგები და მისაღებია. ამ მოდელს შესაძლებელია **ინდივიდუალური რაციონალური თანხმობის** მოდელი ვუწოდოთ. პოლიტიკური ლეგიტიმურობის ასეთი გაგება უპირისპირდებოდა ჰობსის პოზიციას, რომლის თანახმად მმართველებს აბსოლუტური ძალაუფლება უნდა ჰქონოდათ. თუმცა, განმანათლებლები, ასევე, უპირისპირდებოდნენ იმ მოაზროვნეებსაც, რომლებიც პოლიტიკური ძალაუფლების ლეგიტიმაციისთვის რელიგიას იშველიებდნენ. მაგალითად, **მეფეთა ღვთაებრივი უფლების მოძღვრების** თანახმად ითვლებოდა, რომ მონარქები ღვთის წყალობის საფუძველზე იყვნენ უფლებამოსილნი, ემართათ სამეფო და რომ ისინი მხოლოდ ღმერთის წინაშე იყვნენ ანგარიშვალდებულები. ღვთაებრივი უფლების თეორია საკმაოდ ძლიერი იყო ინგლისში სამოქალაქო იმის (1642-1651 წწ.) წინარე პერიოდში და საფრანგეთში ლუი XIV მეფობის (1643-1715 წწ.) დროს. XVIII ს-ში განმანათლებელი მოაზროვნეები ძლიერად დაუპირისპირდნენ მეფეთა

ღვთაებრივი მოძღვრების თეორიას. მათგან აღსანიშნავია ინგლისელი თომას პეინი, რომელიც ინგლისიდან ამერიკაში გაემგზავრა ემიგრაციაში და იქ ამერიკელთა გამათავისუფლებელი ომის მხარდამჭერი გახდა. პეინი მგზნებარე რესპუბლიკელი იყო. თავის ნაშრომში „სალი აზრი“, რომელიც ამერიკული რევოლუციის საწყის სტადიაზე (1776 წ.) გამოიცა, პეინმა სასტიკად გააკრიტიკა მონარქიის იდეა. საინტერესოა ის გარემოება, რომ მონარქთა ღვთაებრივი მმართველობის იდეის საკუთარი კრიტიკა პეინმა რელიგიურ მოტივებზე დააფუძნა.

თომას პეინი. მხატვარი: ლორენ დაბო, 1792 წ.
პორტრეტების ეროვნული გალერეა, ვაშინგტონი.

განმანათლებლობას თავისი კრიტიკოსები ჰყავდა. ინგლისელი მოაზროვნე და პოლიტიკოსი **ედმონდ ბერკი** (1729-1797 წწ.), რომელიც კონსერვატიზმის მამამთავრად ითვლება, ამტკიცებდა, რომ ინდივიდუალურ რაციონალურ თანხმობაზე ყურადღების გამახვილება უგულვებელყოფდა პოლიტიკური ერთიანობის შენარჩუნებაში ტრადიციის როლს. ბერკის აზრით, სოციალური ერთიანობა და მშვიდობა დამოკიდებულია ტრადიციულ წეს-ჩვეულებებისა და სოციალური ინსტიტუტების ნებაყოფლობით ერთგულებაზე. ამ ინსტიტუტებში, ასევე, უნდა შედიოდეს სახელმწიფოს მიერ მხარდაჭერილი ეკლესიაც (ანუ, ანგლიკანური ეკლესია ინგლისის შემთხვევაში).

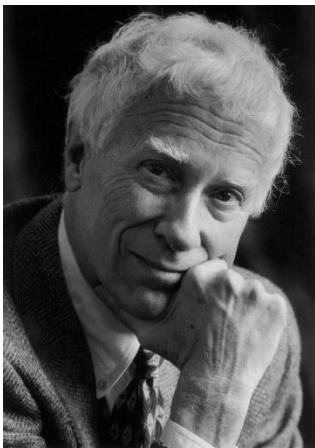
XIX ს-ში რელიგიის მიმართ კრიტიკული დამოკიდებულება ჰქონდათ **კარლ მარქსსა** (1818-1883 წწ.) და მის მიმდევრებს (მარქსიზმისთვის იხ. თემა 7). მარქსი თვლიდა, რომ „რელიგია ხალხის ოპიუმია“. იგი მიიჩნევდა, რომ რელიგია იდეოლოგიაა, რომელსაც მმართველი კლასი მუშათა დაქვემდებარებისთვის იყენებს (იხ. იდეოლოგიის დამახინჯების ფუნქცია V თემაში). გარდა ამისა, რელიგიის მეშვეობით მუშები თავს კმაყოფილად გრძნობენ ჩაგვრის პირობებში, ანუ რელიგია მათთვის ოპიუმის – გამაბრუებელი ნარკოტიკის – როლს ასრულებს. კომუნისტურ საზოგადოებაში შრომის ექსპლუატაცია არ იარსებებს და, შესაბამისად, რელიგიაც გაქრება, რადგან აღარ იარსებებს მისი საჭიროება.

თანამედროვე ინგლისურენოვან პოლიტიკურ ფილოსოფიაზე დიდი გავლენა მოახდინა ლოკისა და კანტის იდეებმა. XX ს-ის საკვანძო მოაზროვნეს ინგლისურენოვან პოლიტიკურ ფილოსოფიაში **ჯონ როულსი** (1921-2002 წწ.) წარმოადგენს (იხ. თემა 8 და 9). თავის ნაშრომში „სამართლიანობის თეორია“ (1971 წ.) როულსი ამტკიცებს, რომ ლიბერალური დემოკრატია უნდა ემყარებოდეს მორალურ პრინციპებს, რომელიც ყველა ინდივიდისთვის იქნება მისაღები. ეს განცხადება წარმოშობს შეკითხვას იმის შესახებ, თუ რა პირობები უნდა არსებობდეს, რათა ეს **ჰიპოთეტური თანხმობა** შესაძლებელი გახდეს

(ჰიპოთეტური თანხმობის იდეისა და მისი კრიტიკის შესახებ იხ. თემა 11). როულსი მიიჩნევს, რომ ასეთ პირობებს თავისუფლება და თანასწორობა წარმოადგენს.

როულსი მიიჩნევს, რომ მორალურ პრინციპებთან დათანხმება ვერ იქნება დამოკიდებული რელიგიურ ან ფილოსოფიურ რწმენებზე. შესაბამისად, როულსის აზრით, ლიბერალური დემოკრატიის მორალური საფუძვლები რელიგიისგან დამოუკიდებელია. იგი, ასევე, მიიჩნევს, რომ რელიგია ძალიან შეზღუდულ როლს უნდა ასრულებდეს საჯარო პოლიტიკასთან და კანონმდებლობასთან დაკავშირებულ დისკუსიებში. მაგალითად, იგი ამტკიცებს, რომ აბორტზე მკაცრი შეზღუდვების დანერგვა **მხოლოდ** რელიგიური მოტივების საფუძველზე ძირს უთხრის საჯარო დებატების ცივილურობასა და გონივრულობას. სხვა თანამედროვე ლიბერალები (მაგალითად, **რობერტ აუდი**, დაიბ. 1941 წ.) როულსზე უფრო შორს მიდიან და რელიგიის მიმართ უფრო მკაცრ მორალურ (და არა სამართლებრივ) შეზღუდვებს ემხრობიან. აუდის აზრით, არამართებულია პოლიტიკურ დებატებში მონაწილეობა რელიგიური მოტივების საფუძველზე, თუნდაც იმ შემთხვევაში, თუკი კამათში მოყვანილი არგუმენტები სეკულარულია.³⁸ აუდი თვლის, რომ რელიგიურად მოტივირებული ჩართულობა საჯარო დებატებში ძირს უთხრის დებატების რაციონალურობას.

როულსისა და აუდის პოზიციებს არ იზიარებს ამერიკელი ფილოსოფოსი და თეოლოგი **ნიკოლას უოლტერსტროფი** (დაიბ. 1932 წ.). მისი აზრით, რელიგია იმდენად მნიშვნელოვანია მორწმუნეებისთვის, რომ მათ საშუალება უნდა ჰქონდეთ, გამოხატონ საკუთარი შეხედულებები საჯარო დებატების დროს.³⁹ უოლტერსტროფი და სხვა მოაზროვნეები მიუთითებენ, რომ რელიგიური თემები შესაძლოა, სცდებოდეს, ვიწრო კონფესიურ საზღვრებს და მათი გამოყენება პოლიტიკურ დებატებში შესაძლებელია, არ იყოს ისეთი არაგონივრული, როგორც ეს ზოგიერთ ლიბერალს წარმოუდგენია.

ნიკოლას უოლტერსტროფი

რობერტ აუდი

³⁸ იხ. R. Audi, “The Separation of Church and State and the Obligations of Citizenship”, *Philosophy and Public Affairs* 18 (1989), გვ. 259-296. აღნიშნულ სტატიაში აუდი მხარს უჭერს ნორმატიულ შეზღუდვებს ლიბერალურ დემოკრატიებში რელიგიის როლთან დაკავშირებით.

³⁹ იხ. N. Wolterstorff, “Why we should reject what liberalism tells us about thinking and acting in public for religious reasons”, in: P. J. Weithman (ed.), *Religion and Contemporary Liberalism*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1997, გვ. 162-181.

საკვანძო ცნებები და პიროვნებები

ნაციონალიზმი

პატრიოტიზმი

კლასიკური ნაციონალიზმი

ლიბერალური ნაციონალიზმი

ერი

ერი როგორც სამოქალაქო ერთობა

ერი როგორც ეთნო-კულტურული ერთობა

სოციალიზაცია

სამოქალაქო ნაციონალიზმი

ეთნიკური ნაციონალიზმი

მოდერნისტული პოზიცია

წარმოსახვითი საზოგადოებები

პრიმორდიალიზმი

ეთნოსიმბოლიზმი

ეთნონაციონალიზმი

ორგანიზაციული კომპლექსურობა

ბუნებითი სამართალი

ადამიანური სამართალი

ღვთაებრივი სამართალი

ღვთაებრივი გამოცხადება

საღვთო რომის იმპერია

რეფორმაცია

სუვერენი

განმანათლებლობა

ინდივიდუალური რაციონალური თანხმობის მოდელი

მეფეთა ღვთაებრივი უფლების შესახებ მოძღვრება

ჰიპოთეტური თანხმობა

ლორდი ექთონი
ელი კედური
ჯორჯ ორუელი
იგორ პრიმოროაცი
ნენად მიშჩევიჩი
მარგარეტ მური
დევიდ მილერი
ერნესტ რენანი
მაქს ვებერი
როჯერს ბრუბეიქერი
მიშელ სეიმური
ერნესტ გელნერი
ჩარლზ თილი
ენტონი გიდენსი
ბენედიქტ ანდერსონი
ერიკ ჰობსბაუმი
ედუარდ შილსი
ენტონი დევიდ სმითი
უოლკერ კონორი
ლია გრინფელდი
ეტიენ ბალიბარი
რასელ ჰარდინი
იელ თამირი
ჩეიმ განსი
ავრელიუს ავგუსტინე
იმპერატორი კონსტანტინე
თომა აკვინელი
თომას ჰობსი
კარდინალი რობერტ ბელარმინი

ჯონ ლოკი

თომას ჯეფერსონი

ჯეიმს მედისონი

შარლ ლუი მონტესკიე

იმანუელ კანტი

იოჰან გოტფრიდ ფონ ჰერდერი

ჟან-ჟაკ რუსო

თომას პეინი

ედმონდ ბერკი

კარლ მარქსი

ჯონ როულსი

რობერტ აუდი

ნიკოლას უოლტერსთროფი

შეკითხვები და დავალებები

რა ძირითად ასპექტებს გამოყოფს ნ. მიშჩევიჩი ნაციონალიზმის ცნებაში? რა შეკითხვები უკავშირდება მათ?

რა მიმართებაა ნაციონალიზმსა და პატრიოტიზმს შორის? რა შეხედულებები არსებობს ამ საკითხთან დაკავშირებით?

რა განსხვავებაა კლასიკურ და ლიბერალურ ნაციონალიზმს შორის?

რას ნიშნავს ერი? რა ნიშან-თვისებებს გამოყოფს დ. მილერი ერში?

რა პოზიციებს გამოყოფს ნ. მიშჩევიჩი ერის განსაზღვრებასთან დაკავშირებით?

რა განსხვავებაა სამოქალაქო და ეთნიკურ ნაციონალიზმს შორის? როგორ აფასებს ამ დაყოფას ნ. მიშჩევიჩი? რომელ განსხვავებას ანიჭებს იგი უპირატესობას?

რა განსხვავებაა მოდერნიზმსა და პრიმორდიალიზმს შორის?

გადმოეცით ე. გელნერის შეხედულებები ნაციონალიზმის შესახებ. შეადარეთ ისინი ბ. ანდერსონის შეხედულებებს.

როგორი სახისაა თანამედროვე დისკუსია ერების შესახებ ფილოსოფიურ სივრცეში?

როგორია ნაციონალისტური განწყობების გავრცელებული პოზიციები? შეუპირისპირეთ ერთმანეთს რაციონალური და არარაციონალური ახსნები.

რა შეხედულებები არსებობს ერისადმი მიკუთვნებულობის შესახებ?

რა პოზიციები აქვს ი. თამირს ნაციონალიზმის შესახებ? როგორ გესმით დებულება „ერის წევრების ერთგულების განმტკიცებისთვის ერის ქმნადობის პროცესი განუწყვეტლივ უნდა ხდებოდეს“?

რატომ წარმოიშვა შუა საუკუნეების ევროპაში დაპირისპირება რომის პაპსა და საერო ძალაუფლების წარმომადგენელთა შორის?

რა პოლიტიკური შეხედულებები ჰქონდა ავგუსტინეს?

რაში არ ეთანხმებოდა აქვინელი ავგუსტინეს?

რა განსხვავებაა, აქვინელის მიხედვით, ბუნებრივ, ადამიანურ და ღვთაებრივ სამართალს შორის?

როგორ გესმით ღვთაებრივი გამოცხადების ცნება?

რა იდეოლოგიური საფუძვლები ჰქონდა საღვთო რომის იმპერიას?

რა სახის ახალი შეკითხვები გააჩინა რეფორმაციამ?

როგორი იყო თ. ჰობსის შეხედულებები რელიგიისა და ეკლესიის შესახებ?

რა არგუმენტები აქვს ლოკს შემწყნარებლობის სასარგებლოდ? რამდენად მომცველი იყო შემწყნარებლობის მისეული მოძღვრება?

როგორი ასახვა ჰპოვა ლოკის იდეებმა ამერიკელ განმანათლებლებში?

რა წარმოადგენს განმანათლებლობის ძირითად იდეებს?

რას ეწოდება ინდივიდუალური რაციონალური თანხმობის მოდელი? რა განსხვავებაა ამ მოდელსა და ჰობსის ხედვას შორის? რა მსგავსება არსებობს მათ შორის?

რას გულისხმობს მოძღვრება მეფეთა ღვთაებრივი უფლების შესახებ? ვინ დაუპირისპირდა ამ თეორიას?

რაზე ამახვილებდნენ ყურადღებას განმანათლებლობის კრიტიკოსები?

რა შეხედულება ჰქონდა რელიგიის შესახებ მარქსისტებს?

რა როლს აკუთვნებდა რელიგიას როულსი თავის თეორიაში? როგორ განვითარდა ეს პოზიცია ლიბერალიზმში და რა სახის არგუმენტები არსებობს მის საპირისპიროდ?

როგორ ფიქრობთ, რა მიმართება არსებობს ნაციონალიზმსა და რელიგიას შორის? როგორ შეაფასებდით ამ მიმართებას საქართველოში? რეგიონში? მსოფლიოს სხვა ქვეყნებში?

დავალბა 1: შექმენით ჯგუფები და მოაწყვეთ დისკუსია შემდეგ საკითხებზე: ა). ერი – სამოქალაქო, თუ ეთნო-კულტურული ერთობა? ბ). ერი – თანამედროვე ეპოქის პროდუქტი, თუ უძველესი დროიდან არსებული ერთიანობა? შესაძლებელია, ასევე, საკუთარი შეხედულებების ნაწერის სახით წარმოადგენა.

დავალბა 2: კურსის ხელმძღვანელის მითითებით მოიძიეთ უახლესი სტატიები ნაციონალიზმის შესახებ, რომლებიც ტექსტში ასახულ საკითხებს ეხება (კლასიკური vs

ლიბერალური ნაციონალიზმი, ნაციონალისტური განწყობები, მოდერნიზმი vs პრიმორდიალიზმი და სხვ.).

დავალეზა 3: კურსის ხელმძღვანელის მითითებით ნაიკითხეთ ნაწყვეტები ტექსტებიდან ნაციონალიზმის შესახებ, რომლებიც ქართველ მოაზროვნეებს ეკუთვნით (იხ. ქვემოთ რეკომენდირებულ ლიტერატურასა და ინტერნეტ-რესურსებში) და მოაწყვეთ დისკუსია მათ შესახებ.

დავალეზა 4: შექმენით ჯგუფები და მოაწყვეთ დისკუსია შემდეგი საკითხების შესახებ: უნდა გამოიყენებოდეს თუ არა რელიგიური არგუმენტები საჯარო დებატების დროს? დისკუსიისთვის მოიძიეთ უახლესი სტატიები თქვენი პოზიციის გასამყარებლად.

დავალეზა 5: კურსის ხელმძღვანელის მითითებით ნაიკითხეთ ტექსტები რელიგიისა და პოლიტიკის ურთიერთმიმართების შესახებ (რამდენიმე მათგანი იხ. ქვემოთ რეკომენდირებულ ლიტერატურაში) და მოაწყვეთ დისკუსია მათ შესახებ.

რეკომენდებული ტექსტები

ერნესტ გელნერი, „ერები და ნაციონალიზმი“, თარგმნა ნინო ცინცაძემ, რედაქტორი: ივანე შატერაშვილი, თბილისი: „ნეკერი“, 2003 წ. – კლასიკური ტექსტი ნაციონალიზმის შესახებ, რომელშიც გელნერი თავის მოდერნისტულ პოზიციას აყალიბებს. ბიბლიოგრაფიული მონაცემები საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებ-გვერდზე: https://catalog.nplg.gov.ge/record=b1366272~S2*geo. ინგლისური გამოცემისთვის იხ. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983.

ბენედიქტ ანდერსონი, „წარმოსახვითი საზოგადოებანი: მოსაზრებანი ნაციონალიზმის წარმოშობისა და გავრცელების შესახებ“, თარგმნა რუსუდან გოცირიძემ, თბილისი: „ერი და კულტურა“, 2003 წ. – კიდევ ერთი კლასიკური ტექსტი მოდერნისტული პერსპექტივიდან. ბიბლიოგრაფიული მონაცემები საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებ-გვერდზე: https://catalog.nplg.gov.ge/record=b1366755~S2*geo. შესწორებული ინგლისური გამოცემისთვის იხ. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, revised edition, London: Verso, 2006.

ენტონი დ. სმითი, „ნაციონალიზმი: თეორია, იდეოლოგია, ისტორია“, თარგმნა მარიამ ჩხარტიშვილმა, რედაქტორი: რუსუდან ამირეჯიბი-მალენი, თბილისი: ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრი, 2004 წ. – ამ ნაშრომში ნაციონალიზმის სმითისეულ ხედვას გაეცნობით. ქართული თარგმანი აღნიშნული ნაშრომის პირველი გამოცემის თარგმანია. ბიბლიოგრაფიული მონაცემები საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებ-გვერდზე: https://catalog.nplg.gov.ge/record=b1368437~S2*geo. მეორე ინგლისურენოვანი

გამოცემისთვის იხ. Anthony D. Smith, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, 2nd edition, Cambridge: Polity Press, 2010.

ერიკ ჰობსბაუმი, „ერები და ნაციონალიზმი 1780 წლიდან: პროგრამა, მითი, რეალობა“, თარგმნა სანდრო გაბისონიამ, რედაქტორი: ლიანა გოგიჩაიშვილი, თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2012 წ. – ბიბლიოგრაფიული მონაცემები საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებ-გვერდზე: https://catalog.nplg.gov.ge/record=b1494750~S2*geo. ინგლისური გამოცემისთვის იხ. Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press. 1990.

Alasdair Macintyre, *Is Patriotism a Virtue?* Department of Philosophy, University of Kansas, 1984. – ცნობილი შოტლანდიელი ფილოსოფოსის ალასდერ მაკინტაირის მცირე ნაშრომი „არის თუ არა პატრიოტიზმი სიქველე?“ ვაჟა-ფშაველას მსგავსად, მაკინტაირი თვლის, რომ პატრიოტიზმი მხოლოდ საკუთარი ერის სიყვარულს კი არ გულისხმობს, არამედ სხვა ერების აღიარებასა და დაფასებასაც მოიცავს.

Maurizio Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford: Oxford University Press, 2003. – აღნიშნულ ნაშრომში იტალიელი ფილოსოფოსი მაურიციო ვიროლი ნაციონალიზმისა და პატრიოტიზმის ურთიერთმიმართებას განიხილავს.

David Miller, *On Nationality*, Oxford: Oxford University Press, 1995. – აღნიშნულ ნაშრომში მილერი ლიბერალური ნაციონალიზმის პრინციპებს აყალიბებს. იხ., ასევე, David Miller, *Citizenship and National Identity*, Oxford: Blackwell, 2000.

Yael Tamir, *Why Nationalism*, Princeton: Princeton University Press, 2019. – ლიბერალური ნაციონალიზმის კიდევ ერთი თეორიული დასაბუთება. იხ., ასევე, Yael Tamir, *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

Augustine, *Political Writings*, edited by E. M. Atkins and R. J. Dodaro, Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – კრებულში, ძირითადად, შესულია ავგუსტინეს წერილები, რომლებშიც იგი განიხილავს ქრისტიანობისა და მოქალაქეობის, საეკლესიო და საერო ხელისუფლების, ომისა და მშვიდობის ურთიერთმიმართების საკითხებს.

Aquinas, *Political Writings*, edited and translated by R. W. Dyson, Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – კრებულში გაერთიანებულია ნაწყვეტები აქვინელის ყველაზე ცნობილი ნაშრომიდან *Summa theologiae*.

Thomas Hobbes, *Leviathan*, edited with an introduction and note by J. C. A. Gaskin, Oxford: Oxford University Press, 1998. – „ლევიათანის“ მესამე და მეოთხე ნაწილი რელიგიისა და პოლუტიკის ურთიერთმიმართების საკითხებს ეხება. აქ ჰობსი ამტკიცებს, რომ ეკლესიის არგუმენტები პოლიტიკური ძალაუფლების ფლობაზე არ არის გამყარებული წმინდა წერილით. აღნიშნული ნაწილების და, ზოგადად, „ლევიათანის“ შესახებ იხ. *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, edited by Patricia Springborg, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

John Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, edited and with an Introduction by Ian Shapiro, New Haven and London: Yale University Press, 2003. – წიგნში შესულია ლოკის ორი ტრაქტატი ხელისუფლების შესახებ და, ასევე, მისი „წერილი შემწყნარებლობის შესახებ“. ლოკის ტექსტებს თან ერთვის გამოკვლევები მისი პოლიტიკური ფილოსოფიის შესახებ.

თომას პეინი, „სალი აზრი“, თარგმნა გ. თავაძემ, რედაქტორები: თ. ირემაძე, ლ. ზაქარაძე, დ. ლაბუჩიძე, თბილისი: „ნეკერი“, 2012 წ. – თომას პეინის დაუნდობელი შეტევა მეფეთა ღვთაებრივი უფლების თეორიის წინააღმდეგ. ☺

იმანუელ კანტი, „პასუხი შეკითხვაზე: რა არის განმანათლებლობა?“, წიგნში: იმანუელ კანტი, მიშელ ფუკო, „რა არის განმანათლებლობა?“, თარგმნა გ. ზედანიამ, თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2012 წ., გვ. 31-47. – ეს არის ყველაზე უფრო ცნობილი სტატია განმანათლებლობის შესახებ, რომელიც იმ ეპოქის ყველაზე მნიშვნელოვანი ფილოსოფოსის მიერ არის დაწერილი. ☺

ჯონ ადამსი, „ნაშრომი საეკლესიო და ფეოდალური სამართლის შესახებ“, კრებულში: „ამერიკელ განმანათლებელთა პოლიტიკური ესეები“, თარგმნა გ. ხუროშვილმა, რედაქტორები: თ. ირემაძე, ლ. ზაქარაძე, გ. თავაძე, თბილისი: გრიგოლ რობაქიძის სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2013 წ., გვ. 49-76. – ჯონ ადამსის (1735-1826 წწ.), აშშ-ს მეორე პრეზიდენტის (1797-1801 წწ.) ამ ნაშრომში კარგად ჩანს რელიგიისა და პოლიტიკის მიმართ ის ახალი ხედვა, რომელიც ამერიკის კოლონიებში აღმოცენდა და რომელზეც ლოკის იდეების დიდი გავლენა იგრძნობა.

Robert Audi, Nicholas Wolterstorff, *Religion in the Public Square: The Place of Religious Convictions in Political Debate*, London: Rowman & Littlefield, 1997. – ამ საინტერესო წიგნში რობერტ აუდი და ნიკოლას უოლტერსტროფი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში რელიგიის როლის შესახებ საპირისპირო პოზიციებს აყალიბებენ. თუკი პოლემიკური წიგნები გიყვართ, მაშინ ეს წიგნი სათქვენოა ☺

მიხაკო წერეთელი, „ერი და კაცობრიობა: სოციოლოგიური ანალიზი“, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1990 წ. – კლასიკური ნაშრომი ნაციონალიზმის შესახებ ქართულენოვან სივრცეში. იგი თავდაპირველად 1910 წელს გამოქვეყნდა. მართალია, მას შემდეგ ნაციონალიზმის კვლევებში მრავალი საყურადღებო ნაშრომი დაინერა, თუმცა „ერი და კაცობრიობა“ მაინც ძალიან საინტერესოა, რადგან მასში ასახულია იმ პერიოდში გავრცელებული სოციალური და პოლიტიკური კონცეფციები ერისა და ნაციონალიზმის შესახებ. ბიოგრაფიული ცნობები მიხაკო წერეთლის შესახებ საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებ-გვერდზე: <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000027/>

ინტერნეტ-რესურსები

Nenad Miscevic, "Nationalism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/nationalism/> – სტატია ნაციონალიზმის შესახებ სტენფორდის ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაში.

Igor Primoratz, "Patriotism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/patriotism/> – სტატია პატრიოტიზმის შესახებ სტენფორდის ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაში.

Chris Eberle and Terence Cuneo, "Religion and Political Theory", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/religion-politics/> – სტატია რელიგიისა და პოლიტიკური თეორიის ურთიერთმიმართების შესახებ სტენფორდის ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაში.

Christopher Callaway, "Religion and Politics", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/rel-poli/> – სტატია რელიგიისა და პოლიტიკის ურთიერთმიმართების შესახებ ფილოსოფიის ინტერნეტ-ენციკლოპედიაში.

არჩილ ჯორჯაძე, „თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, ნიგნი პირველი: ეროვნულ პრობლემის გარშემო (პოლემიკური წერილები)“, ტფილისი: ელექტრო-მბეჭდავი „სორაპანი“, 1911 წ. – არჩილ ჯორჯაძის (1872-1913 წწ.), <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/7372> – სოციალისტურ-ფედერალისტური პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებლის, ნაყოფიერი პუბლიცისტისა და მოაზროვნის – შემოქმედება ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ჯერ კიდევ სათანადოდ არაა გამოკვლეული. ჯორჯაძის თხზულებათა პირველ ნიგნში შესულია 1907-1909 წლებში მის მიერ გამოქვეყნებული წერილები ერისა და ნაციონალიზმის შესახებ.

ნოე ჟორდანია, თხზულებანი, ტ. 1: „ახალი გზით“, ტფილისი: ქართველთა ბეჭდვითი ამხანაგობის გამოცემა, 1920 წ. – <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/287976> – აღნიშნულ ტომში შესულია 1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის ნოე ჟორდანია (1868-1953 წწ.) სტატიები ეროვნული საკითხის შესახებ. იხ., ასევე, ნოე ჟორდანია, „რჩეული ნაწერები“. შეადგინა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გურამ შარაძემ, თბილისი: „საქართველო“, 1990 წ. აღსანიშნავია, რომ არჩილ ჯორჯაძე და ნოე ჟორდანია მწვავე პოლემიკაში იყვნენ ჩართული ერთმანეთთან აღნიშნული საკითხების გამო.

100 წელი საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსებიდან, <https://www.26may.ge/ka> – ვებ-გვერდი საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის შესახებ.